

Regina Smoter Grzeszkiewicz

Alfabet Krasnobrodzki

Zamiast wstępu

Pomysł napisania *Alfabetu Krasnobrodzkiego* zrodził się zupełnie przypadkowo. Było to tak: 13 sierpnia 2017 roku podczas Festiwalu Twórczości Religijnej w Radecznicy miałam przyjemność spotkać śpiewające w Zespole "Wójtowanie" dwie Panie Aliny - Olszewską i ..... Podczas rozmowy jedna z nich zapytała dlaczego dotychczas nie napisałam nic o Krasnobrodzie. Pomysł był trafiony, postanowiłam spróbować i tak się zaczęła moja przygoda z Krasnobrodem.

Odwiedziłam św. Rocha, sfotografowałam znajdujące się w kapliczce wspomnienia powstańca, udało się je po powiększeniu odczytać, dzięki temu tekst znalazł się w niniejszej publikacji. Zwiedziłam znajdujące się w obrębie zabudowań klasztornych muzea, pozazdrościłam wspaniałego zbioru skamielin (w przyszłości mam zamiar wybrać się do miejscowego kamieniołomu i też coś dla siebie znaleźć), byłam na Kalwarii Krasnobrodzkiej, która zrobiła na mnie ogromne wrażenie (w tym miejscu wyrażam pełne uznanie dla ks. prefekta Romana Marszalca, który zadbał nie tylko o Kalwarię ale tak wiele dobrego dla pożytku Parafian i odwiedzających Krasnobród Pielgrzymów dokonał przybliżając wszystkim historię Sanktuarium oraz losy usługującego w nim od lat duchowieństwa), pospacerowałam zabytkową aleją do kapliczki "na wodzie", zaczerpnęłam niezwykle świeżego i odżywczego powietrza, które z dobrą energią na miastem się unosi. Po zaliczeniu tych niezwykle emocjonujących atrakcji zabrała się do pisania.

Alfabet Krasnobrodzki jest skróconą historią miasta i jego mieszkańców i może stanowić przyczynek do dalszych poszukiwań i publikacji w tym przedmiocie. Pracę dedykuję wspomnianym Alinom i całemu Zespołowi "Wójtowanie", bo gdyby nie One nigdy nie doszłoby do jej powstania

Autorka

A

Analfabetyzm

Analfabetyzmu w okresie powojennym nie był obcym zjawiskiem w Krasnobrodzie (podobnie rzecz miała się na terenie całego kraju)¹. Według meldunku przysłanego do Prezydium Powiatowej Rady Narodowej (Wydział Oświaty) w Zamościu sytuacja na terenie gminy Krasnobród przedstawiała się następująco:

Lista znajdujących się analfabetów na terenie całej gminy ogółem - 780

Zwolnionych z nauki - 422

Skierowanych na naukę - 358

Uczących się w dniu wysłania meldunku (25 luty 1957) - 214

Absolwentów ogółem - 132

Analfabetów nie objętych nauczaniem - 12.²

Kurs dla wspomnianej grupy osób zorganizowany został staraniem PZPR, która w zachowanej dokumentacji figuruje jako "Właściciel kursu".³ Zajęcia (od dnia 1. XII. 1950 roku) prowadzone w szkole w Krasnobrodzie odbywały się pod nazwą *Kurs początkowego nauczania* w wymiarze 12 godzin tygodniowo (poniedziałek, wtorek, piątek, sobota) w godz. 18. 00 - 21. 00. Czas trwania kursu przewidziano na 5 miesięcy. Zapisano 45 słuchaczy, w tym 26 mężczyzn i 19 kobiet w wieku od 16 - 50 lat. nauczycielem prowadzącym zajęcia był Edward Ćwicyński. Wszyscy uczniowie zostali zaopatrzeni w podręcznik pod nazwą *Start*.⁴

Atamanow Michał ps. Miszka Tatar"⁵

Dowódca oddziału partyzanckiego Gwardii Ludowej im. A. Kotowskiego.⁶ Jego oddział wchodził w skład Grupy Operacyjnej im. T. Kościuszki dowodzonej przez Grzegorza Korczyńskiego.⁷ 16 maja 1942 roku oddział dowodzony przez "Miszkę Tatara" zlikwidował niemiecką ochronę tartaku w Krasnobrodzie.⁸

C

Cmentarz parafialny

Założony został w 1884 roku u stóp Góry Chełmskiej. W roku 1881 obszar cmentarza został powiększony i wówczas wydzielono na nim kwatery dla prawosławnych - nadzień dzisiejszy zachował się jeden pochówek *Władimira Jakowlewicza Wolańskiego*, zmarł w roku 1906 w wieku

¹ Likwidacja analfabetyzmu jak powszechnie nazywano te działania odbywała się na mocy *Ustawy z dnia 7 kwietnia 1949 r. o likwidacji analfabetyzmu*, "Dziennik Ustaw" nr 25, poz 177.

² APZ, AGK Sprawozdania z wizytacji kursu początkowego nauczania, wykaz analfabetów w poszczególnych miejscowościach, *Meldunek z dnia 25 lutego 1951*, sygn. 71.

³ Tamże, *Sprawozdanie z dnia 6. II. 1951 z wizytacji kursu początkowego nauczania w Krasnobrodzie*, sygn. 71

⁴ Pełna nazwa podręcznika - *Start. Nauka czytania i pisanie dla dorosłych*, 1945. Do podręcznika dodany był przewodnik metodyczny. Wg. M. Budnik, *Abecadło i propaganda. Cele jawne i ukryte tekstów do nauki elementarnej dorosłych w latach 1945 - 1972*. Dokument pdf, wgląd październik 2017 r.

⁵ Pod takim nazwiskiem znany był na Lubelszczyźnie, jego prawdziwe nazwisko (podaję za *Księgą Partyzantów Lubelszczyzny*, w opracowaniu Edwarda Olszewskiego, Lublin 1989, s. 24 brzmi: Adamow Umer Achmoły). Nazwisko Michał Atamanow widnieje na jego teście osobowej przechowywanej w Archiwum Akt Nowych w Warszawie, za udostępnienie kopii materiałów w niej zawartych dziękuję dr Alinie Skibińskiej.

⁶ Wg. *Księgi Partyzantów Lubelszczyzny. Polska partia Robotnicza, Gwardia ludowa i Armia Ludowa. Część I (A -I)*, t. I, s. 20, Lublin 1989 wydanej nakładem ZBoWiD - u, oddział nosił imię G. J. Kotowskiego.

⁷ Archiwum Akt Nowych, Teczka Atamanow Michał 14691, *Oświadczenie Grzegorza Korczyńskiego z dnia 13 II. 1968 roku*.

⁸ *Księga Partyzantów Lubelszczyzny...*, dz. cyt., s. 24.

53 lat.⁹ Cmentarz powiększany był jeszcze dwukrotnie: po zakończeniu działań II wojny światowej oraz w latach osiemdziesiątych XX wieku.¹⁰ Na cmentarzu m. in. spoczywają:

księża:

ks. Edward Tymiński. Żył lat 38, zmarł 2 marca 1919 roku.

ks. Tomasz Garlicki, proboszcz parafii Krasnobród, prałat Kolegiaty Zamojskiej. urodzony w 1806 roku, zmarł 7 października 1878 roku.

ks. kanonik Ludwik Liwerski, proboszcz parafii Krasnobród, szambelan papieski, były więzień obozów koncentracyjnych Dachau i Sachsenhausen. Zmarł 29 kwietnia 1970 roku w 80 roku życia i 57 roku kapłaństwa.

ks. Antoni Wójcikowski - prałat kolegiaty zamojskiej, proboszcz Krasnobrodu. Żył w latach 1865 - 1945

ks. Józef Boguszewski, proboszcz krasnobrodzki, kanonik kolegiaty zamojskiej. Żył lat 70, zmarł 11. VIII 1916 r.

powstańcy 1863 roku polegli w potyczce pod kapliczką św. Rocha -

w liczbie 45, w tym ośmiu, nazwiska których udało się ustalić: kpt. Frankowski, ppor. Płachecki, adjutant Ułaniecki, inst. [ruktor?] piechoty Żmijewski Klaniecki, powstaniec noszący pseudonim "Mojżesz", Omieciński, Ring, Sarniecki.

O wydarzeniach związanych z powstaniem styczniowym zachowały się notatki w ówczesnej prasie warszawskiej -

Krasnobród - Banda Lelewela licząca 500 ludzi została zupełnie rozbita w dniu 24 marca [1863] pod Krasnobrodem przez oddział zostający pod dowództwem majora Ogolina. buntownicy pozostawili na placu boju blisko 200 zabitych. przywódca bandy Leleweł ma się znajdować pomiędzy zabitymi.¹¹ Strata ze strony wojska jest mało znacząca.¹²

Informacje podane przez cytowany *Kurier Warszawski* są niezgodne ze stanem faktycznym - jak podaje Jan Zieliński oddział Marcina "Lelewela" Borelowskiego liczył 80 piechurów, 20 jezdnych i 160 kosynierów. Major Ogolin dowodził dwiema rotami piechoty, szwadronem ułanów i seciną kozaków.¹³ W walce zginęło 42 powstańców, a około 30 rozproszyło się. Wśród poległych znaleźli się m. in: kpt. Otton Frankowski, kpt. Antoni Ring, kpt. Tomasz Omieniecki, znany wśród powstańców jako "Mojżesz" (60 - letni starzec z Podlasia), Kropidło, Kapucyn z Warszawy, Płochecki, Sarniecki, Edward Ułaniecki (vel Klaniecki, vel Hulaniecki), Żmijewski, instruktor piechoty.¹⁴

Druga potyczka powstańców pod Krasnobrodem miała miejsce 8 stycznia 1864 roku. Powstańcy walczyli pod dowództwem Karola Świdzińskiego. Rosjanie zabili 6, kilku ranili. Zabitych powstańców obrabowali, rannych obdarli z ubrań i porzucili na miejscowym cmentarzu, gdzie zamierzali z zimna.¹⁵

ofiary II wojny światowej i UB -

Antoni Burda, żył lat 33. Zamordowany przez Niemców 9 września 1942 roku.

⁹ Kwerenda na cmentarzu we wrześniu 2017 roku.

¹⁰ D. Kawalko, *Cmentarze województwa zamojskiego*, Zamość 1984, s. 106 - 108.

¹¹ Późniejsze wydarzenia powstania 1863 roku wykazały nieścisłość tej informacji, bowiem Marcin Lelewel "Borelowski" wraz z grupą powstańców pod Batorzem 6 września tegoż roku [przypis mój - RSG].

¹² L. Gawroński, *Wydarzenia związane z Powstaniem Styczniowym na Lubelszczyźnie w relacjach "Kuriera Warszawskiego" z lat 1863 - 1865* [autor opracowani nie podaje nr Kuriera a ni dat wydania], Nad grobem bohaterów 1863 r., oprac. L. Gzella, Lublin 2005, s. 24.

¹³ St. Zieliński, *Bitwy i potyczki 1863 - 1864*, Rapperswil 1913, s. 86.

¹⁴ Tamże, s. 86 - 87.

¹⁵ E. Niebielski, *Zmierzch powstania styczniowego w Lubelskiem i na Podlasiu (1864 - 1872)* [w:] *Dzieje Lubelszczyzny*, t. VII, Lublin 1993, s. 68.

Jan Jasina, zamordowany w Oświęcimiu w 1941 roku.

Stanisław Kostrubiec, żył lat 25, zginął śmiercią tragiczną w lipcu 1947 roku.

Bronisław Kukułowicz, chorąży "Sęp". W latach 1939 - 1944 dowódca Placówki "Czerwona" Gmina Krasnobród ZWZ AK.

Regina Kukułowicz, ps. "Luna". Żyła lat 20, zginęła 28 kwietnia 1943 roku.

Józef Łazorczyk (lat 27), Stanisław Łazorczyk (lat 21), zamordowani przez Niemców 9 lipca 1942 roku.

Aleksander Żurkowski, dowódca Baterii I armii WP, zginął 29 kwietnia 1945 roku w Berlinie (mogila symboliczna).

żołnierze polscy polegli w dniach 17 - 26 września 1939 roku w walkach pod Jacnią i Krasnobrodem w liczbie ok. 800 w tym 507 nieznanymi

żołnierze pochowani w mogiłach pojedynczych:

Por. Tadeusz Gerlicki
D-ca I szwadronu 25 Pułku Ułanów Wielkopolskich
Poległ na polu chwały 23 IX. 1939¹⁶

Płk. Bogdan Dan - Stachlewski
(1891 - 1939)
Żołnierz I Kompanii Kadrowej Legionów Polskich
W latach 1918 - 1939
Oficer Wojska Polskiego
We wrześniu 1939
Dowódca 25 Pułku Ułanów wielkopolskich
Kawaler
Srebrnego Krzyża Virtuti Militari V Kl
Złotego Krzyża Virtuti Militari za wojnę 1939
Zamordowany bestialsko
Podczas próby przedostania się na Węgry
Córka z Rodziną
2003
(mogila symboliczna)

Ppor. rez. inż. Wiktor Wiktor Łoś - Tynowski, poległ 23. IX. 1939,
Kpt. I Pułku Strzelców Podhalańskich - Marcin Łyszczarz, poległ 18. IX. 1939,
Plut. podch. rez. Dobrosław Janusz Telezyński Gozdawa, poległ 23. IX. 1939

2 lipca 1909 roku przybył na odpust pochodzący z parafii grabowieckiej Piotr Gmitrowicz i zmarł. Jego pochówek znajduje się także na cmentarzu w Krasnobrodzie.

---

¹⁶ Pamiątki po poruczniku T. Gerlickim przechowywane są w Szkolnej Izbie Pamięci i tradycji przy Zespole Szkół Podstawowych nr 25 przy ul. Lelewela 37 w Krasnobrodzie noszących jego imię.

F

Fudakowski Bronisław

W 1902 roku odziedziczył po rodzicach dobra krasnobrodzkie.¹⁷ W dniu 5 kwietnia 1923 roku jako plenipotent Maurycego hr. Zamoyskiego dostarczył Zarządowi Rady Powiatowej Opiekuńczej w Zamościu pismo ordynata, w którym ten zobowiązał się utrzymać ze środków Ordynacji szkołę rzemieślniczą męską w Zamościu. Podpisał taką jako generalny plenipotent Ordynacji Zamoyskiej (mającej swą siedzibę w Zwierzyńcu) umowę z Okręgową Dyрекcją Robot Publicznych w Lublinie w sprawie "dzierżawy nieruchomości państwowej stanowiącej część kompleksu gruntów byłego pałacu Zamoyskich i ogrodu o powierzchni 3512 m² (w obrębie której znalazły się pomieszczenia wspomnianej rzemieślniczej) na okres 12 lat.¹⁸

Fudakowski Kazimierz h. Dołęga

Ojciec Bronisława, żonaty z Ludwiką Saryusz-Bielską. Ukończył Szkołę Nauk Politycznych w Paryżu, oraz studia na Uniwersytecie w Monachium. Był właścicielem dóbr w Krasnobrodzie i okolicy. W roku 1923 został prezesem Centralnego Towarzystwa Rolniczego; od roku 1935 piastował godność senatora RP. Jest autorem wspomnień *Moje wspomnienia 1892 - 1932*.¹⁹

H

Huta szkła "Krasnobród"

Uruchomiona została w 1894 roku przez Kazimierza Fudakowskiego. W roku 1895 zatrudniano 25 robotników, w roku 1911 - 40. W krasnobrodzkiej hucie produkowano: szkło okienne, butelki, cylindry do lamp oraz różne wyroby szlifowane. przy fabryce funkcjonowało biuro sprzedaży, około 30% wyrobów eksportowano na teren Rosji.²⁰

I

Imienna lista poborowych z roku 1886

W roku 1920, jak wskazuje zachowana Lista poborowych rocznik 1886²¹ do przeglądu wojskowego stanęło kilkanaście osób zamieszkujących na terenie gminy Krasnobród. Byli to mężczyźni w wieku 34, zatem już dorośli, niektórzy żonaci, ojcowie. Ten fakt należy zapewne tłumaczyć działaniami wojennymi 1920 roku. Przegląd Listy dostarcza nam dodatkowych informacji o tym, iż do wojska przydzielano również mieszkających w Krasnobrodzie Żydów. Możemy także poznać imiona rodziców, nie podano jednak nazwisk rodowych matek.

Imię i nazwisko	Data i miejsce urodzenia	Imiona Rodziców	Zawód/stan cywilny	Data przydziału do rodzaju wojska
Gac (?) Jankiel	Krasnobród	Fajwel i Sura	szewc żonaty	8. XI. [1]920, piechota
Berdzik (?)	17.IX.1886	Antoni , Zofia	rolnik	8. XI. [1]920, piechota

¹⁷ J. Niedźwiedź, *Leksykon historyczny miejscowości dawnego województwa zamojskiego*, Zamość 2003, s. 244.

¹⁸ B. Szyszka, *Niższe szkolnictwo zawodowe Zamościa w XX - leciu międzywojennym*, "Rocznik Zamojski", t. I, Zamość 1984, s. 109 - 110.

¹⁹ Wspomnienia Kazimierza Fudakowskiego które w maszynopisie przekazał do zbiorów "Ossolineum". zbiorów "Ossolineum". prezentowane są we fragmentach na stronie <http://www.kbroszko.dominikanie.pl/kf-dziecinstwo.htm>

²⁰ B. Mikulec, *Przemysł powiatu zamojskiego w latach 1864 - 1914*, "Rocznik Zamojski" t. I, Zamość 1984, s. 72.

²¹ APZ, Akta Gminy Krasnobród, *Lista poborowych gminy Krasnobród 1886*, sygn. 5

Franciszek	Górniaki		żonaty	
Basiak Józef	26. II. 1886 Ruskie (?)	Józef , Marja		8. XI. [1]920, piechota
Abram Goller	1886 Krasnobród	Horeszko Lejba, Fajga		przekreślony na liście poborowych
Lejba [?]	1886 Krasnobród	Mendel , [?]		2. XI. [1] 920
Józef Gozielarz	13.I. 1886 Majdan Nepryski	Franciszek , Katarzyna	rolnik żonaty	przekreślony na liście poborowych
Tomasz Gozielarz	4. XI. 1886 Żdanów	Jakób, Ewa, ojciec zmarł	rolnik żonaty	
Ludwik Gozielarz	11.XI. 1886	Franciszek, Anna		
Maciej Gozielarz	26. XII. 1886 Majdan Nepryski	Józef, Józefa		
Paweł Goncarz	15. VI. 1886	Marjan, ²² Marja		
Franciszek Gozielarz	9. XI. Ruskie (?)	Szymon Katarzyna, zmarli		
Franciszek Huliński	4. VII. 1886 Krasnobród	Kazimierz , Karolina, zmarli	rolnik	9. XI. [1] 1920
Majer Hercberg	20. II. 1886 Krasnobród	Szyja, Ruchla		wykreślony z listy na mocy Zarządzenia Starostwa Zamojskiego w dniu 23 [ ] 1933
Wojciech Kołtun	9. IV. 1886 Krasnobród	Erazm i Marcela, zmarli	żonaty	9. XI. [1] 920, piechota
Moszko Kupiec	1886 Krasnobród	Icko , Frajdla		
Mordko Josef Knebel	27. XII. 1886 Krasnobród	Jankiel, Chana Frynkel		
Franciszek Kusiak	18. VI. Majdan Nepryski	Antoni,Ewa		
Wojciech Korga	12. IV. Majdan Nepryski	Antoni, Rozalia	rolnik żonaty	8. XI. [1]920, piechota
Tomasz Komada	8. XII. 1886 Majdan Nepryski	Jan, Agnieszka, zmarli	rolnik kawaler	9. XI. [1] 920, garnizon nr. 2158
Michał Kisiel	13 (?). X. 1886 Majdan Nepryski		rolnik żonaty	przydzielony do garnizonu nr. 2129

²² Imiona rodziców poborowych , podobnie jak przydział do danej formacji wojskowej zostały podane zgodnie z oryginalnym zapisem w cytowanym dokumencie.

Michał Kusiak	17. VIII. 1886 Majdan Nepryski	Wojciech Rozalja		9. XI. [1] 920
Grzegorz Książ	20. XI. 1886 Jacnia	Paweł, Ewa	żonaty	9. XI. [1] 920, piechota
Michał Kozyra	26. VI. 1886 Górniaki	Marjan, Marja	żonaty	przydzielony do piechoty
Szczepan Kusiak	12. XIII. Wólka Husiniecka	Łukasz, Anna, ojciec zmarł	rolnik kawaler	przydzielony do garnizonu 2126
Jan Kusz	30. X. 1886 [ ]	Wincenty, Katarzyna		8. XI. [1]920
Aleksander Konopka	18. I. 1866 Podklasztor	Marcin, Anna		9. XI. [1]920, artyleria, skreślony na mocy zarządzenia Starostwa Zamojskiego z dnia 18 VIII 1926
Szczepan Krzaczek	6. XII. 1886 Senderki	Jan, Marja		9. XI [1]920, piechota, skreślony na mocy zarządzenia starostwa Zamojskiego z dnia 23 [ ] 1933
Andrzej Nizio		Józef, Marja, zmarli		
Edward Olszewski	25. II. 1886 Krasnobród	Jan, Antonina, ojciec zmarł		8. XI. [1]920, piechota
Naftali Orbuch	1866 Krasnobród			8. XI. [1]920
Marcin Oźga	3. X. 1886 Hutki	Jan, Marja, matka zmarła	rolnik	piechota
Tomasz Pupiec	12. XII. Majdan Nepryski	Jan, Magdalena		
Józef Paska	26. I. 1886 Majdan Nepryski	ojciec nieznany, Franciszka Paska zmarła		8. X. [1] 920, kawalerja
Franciszek Pardus	8. XII. 1886 Dub	Antoni, Antonina		16. XI [1] 920, piechota
Andrzej Pastuszek Pastuszak?	15. XI. 1886 Majdan Nepryski	Stanisław, Anna		8. XI . [1]920, kawalerja
Józef Pastuszek Pastuszak?	Majdan Nepryski	Franciszek, Aniela		8. XI . [1]920, kawalerja, skreślony na mocy zarządzenia Starostwa Zamojskiego z dnia 23 VIII 1933 r.
Józef Pakuła	28. I. 1886 Jacnia	Stanisław,		

		Anna, zmarli		
Maciej Pakuła	4. II. 1886 Jacnia	Jan, Marja, zmarli		
Jan Pakuła	17. VIII. 1886 Jacnia	Marcin, Marja, ojciec zmarł		skreślony z listy na mocy zarządzenia Starostwa Powiatowego w Zamościu z dnia 13 stycznia 1934 r, przeniesiony do Lublina?
Franciszek Pasierbiewicz	13. VIII. 1886 Górniki	Józef, maria, ojciec zmarł		8. XI. [1]920, przydział garnizon 2044
Józef Pokrywka	8II. 1886 Majdan Niepryski	Franciszek, Marja, ojciec zmarł		8. XI. [1]920
Szczepan Palikot	25. IX. 1886 Stara Huta	Franciszek, Agnieszka	rolnik, żonaty	9. XI. [1]920, artyleria
Jan Przytuła	7. XII. 1886 Nowa Wieś	Franciszek, Stanisława	rolnik, żonaty	
Józef Piskorowski	13. V. 1886 Ruskie	Maciej, Antonina, ojciec zmarł	rolnik, żonaty	9. XI. [1]920, piechota, nr. przydziału 2187
Paweł Roczkowski Raczkowski?	32. I. 1886 Krasnobród	Antoni, Katarzyna, ojciec zmarł	rolnik, kawaler	
Jan Rębisz	25. I. 1886	Józef, Katarzyna	rolnik, kawaler	9. XI. [1]920, piechota
Wincenty Leon Szczepański	24. III. Niedzieliska 1886	Feliks, Zofja		skreślony z listu na mocy zarządzenia Starostwa powiatowego w Zamościu z dn. 21. I. 1933, jako zmarły 21. X. 1917 w Niemczech
Maciej Sieńko	Majdan Niepryski	Stanisław, Marja		skreślony z listy, zmarł 30. IV. 1917 w Majdanie Nepryskim
Tomasz Szopa	20. XII. 1886 Jacnia	Maciej, Józefa		9. XI. [1]920, artyleria, nr. przydziału 2186
Michał Szykuła	23. VIII. 1886 Jacnia	Józef, Rozalja	żonaty	8. XI. [1]920, piechota
Józef Szopa	20. I. 1886 Górniki	Andrzej, Katarzyna		9. XI. [1]920, przydział do garnizonu nr. 2226
Franciszek Szkołuba	9. XI. 1886 Malinowszczyzna	Marcin, Katarzyna		9. XI. [1]920, piechota, skreślony z listy, zmarł w Krasnobrodzie 5. II. 1932 r.
Piotr Strzałka	26. VI. 1886	Stanisław Anna		
Józef Senderek	7. II. 1886	Andrzej,		skreślony z listy jako

		Tekla		zmarły w dniu 22 maja 1923 r. w Dobużku
Franciszek Senderek	23. V. 1886	Marjan, Józefa		skreślony z listy, z jakiego powodu trudno odczytać
Józef Sydon(?)	24. XII. 1886 Majdan Nepryski	Wawrzyniec, Anna		
Jan Elemiński (?)	7. XII .1886 Krasnobród	Bartłomiej, Marja, matka zmarła		9. XI. [1]920, piechota
Icko Elucyk (?)	28. IX. 1886 Krasnobród	Mendel, Ruchla Łaja, zmarli		
Antoni Wawrzyszko	7. VII. 1886 Jacnia	Stanisław, Marja		
Józef Wróbel	1886	Marja		piechota
Michał Zajn	1. VI. 1886 Ciotusza	Mikołaj Marja		skreślony na mocy zarządzenia Starostwa Zamojskiego z dnia 23 [ ] 1932
Maciej Żybura	Majdan Nepryski			skreślony z listy, przeniesiony do Biłgoraja?
Aron Szporet	1886	Mordko, Sara	żonaty, 2 dzieci	
Mordko Miller	1886 Krasnobród	Jankiel, Fajga	żonaty	8. XI. [1]920, piechota, nr. przydziału 2107
Szloma Knebel	1886	Lejba, Chana		
[ ] [ ]	1886	Pinkas, Małka		skreślony, trudno odczytać z jakiego powodu
Aron Hersz Kaminer	1886 Łaszczów	[ ], Fajga		9. XI. [1]920, piechota, nr. przydziału 2216
Moszko Kielman Krelman?	1886	Chaim, Frajda	żonaty, 3 dzieci	
Andrzej Jan Wszyński	30. XI. 1886 Podzamek	Wincenty, Aniela, matka nie żyje		

Imienny wykaz członków Komitetów Gromadzkich Obrońców Pokoju na terenie gminy Krasnobród

Nazwisko i imię	Miejsce zamieszkania	Przynależność partyjna
Kobel Jan Tetrycz Michał Pakuła Józefa	Zamieszkali w Jacni	PZPR PZPR Liga Kobiet ²³

²³ Liga Kobiet (Społeczno - Obywatelska Liga Kobiet) - masowa organizacja kobiet założona 15 sierpnia 1945 roku.

Bojar Antoni Pakuła Stanisław		
Roczkowski Hieronim Maruszak Adam Kołtun Hipolit kawka Franciszek Pokrywka Franciszek Piela Władysław	Zamieszkali w Krasnobrodzie	PZPR PZPR Bezpartyjny Bezpartyjny Bezpartyjny Bezpartyjny
Nawój Stanisław Sachajko Mikołaj Nawój Edward Piela Piotr Pakuła Władysław	Zamieszkali w Nowej Wsi	Zjednoczone Stronnictwo Chłopskie PZPR PZPR PZPR PZPR
Kolenda Emil Korzeniowski Piotr Wszola Antoni Kostrubiec Stanisław Kasprzyk Stanisław	Zamieszkali w Podklasztorze	Bezpartyjny PZPR PZPR PZPR PZPR
Gaj Jan Drożdziel Stanisław s. Stanisława Pastuszek Józef Pastuszek Adam Momot Michał Buczowski Józef	Zamieszkali w Borowinie Małej	PZPR PZPR Bezpartyjny Bezpartyjny PZPR PZPR
Momot Jan Jach Wojciech Bielak Aniela Buczowski Józef Żmuda Jan Kozyra Michał	Zamieszkali w Górnikach	PZPR Bezpartyjny Związek Młodzieży Polskiej ²⁴ Bezpartyjny PZPR PZPR
Kadamus Tadeusz Mokrosz Jan Tychoniewicz Piotr Gontarz Stanisław	Zamieszkali w Szopowem	PZPR Zjednoczone Stronnictwo Chłopskie (ZSCh) Bezpartyjny Bezpartyjny

Do roku 1957 działała w kierunku pozyskania największej ilości kobiet dla dzieła odbudowy i rozbudowy kraju, podnoszenia ich kwalifikacji zawodowych. Wg. *Słownik historii Polski*, red. Tadeusz Łepkowski, Warszawa 1969, s. 185.

²⁴ Związek Młodzieży Polskiej - masowa ideowo - wychowawcza organizacja młodzieży, powstała 21 lipca na zjeździe we Wrocławiu z połączenia kilku organizacji młodzieżowych. Organizacja zrzeszała młodzież miast i wsi, działała pod patronatem PZPR. JEJ celem było organizowanie młodzieży do walki o wykonanie zadań produkcyjnych, tworzenie brygad młodzieżowych współzawodniczących w pracy, oddziaływanie na życie kulturalne, oświatowe i sportowe, tworzenie amatorskich zespołów artystycznych, uczestnictwo w likwidacji analfabetyzmu. Wg. *Słownik historii Polski*, red. Tadeusz Łepkowski, Warszawa 1969, s. 501.

Korkosz Stanisław Szwaj Adam Lalik Józef Goździk Maria Lalik Julia	Zamieszkali w Starej Hucie	PZPR PZPR Bezpartyjny Bezpartyjna Związek Młodzieży Polskiej
Węclak Józef Dobek Franciszek Czwał Stanisław Rajan Jan	Zamieszkali w Huciskach	PZPR Bezpartyjny Związek Młodzieży Polskiej ZSCh
Gontarz Marcin Teterycz Władysław Przytuła Stanisław	Zamieszkali w Malewsczyźnie	Bezpartyjny ZSCh Bezpartyjny
Zawiślak Adam Michoński Józef Myszkowski Władysław Szopa Adam	Zamieszkali w Kaczórkach	ZSCh ZSCh PZPR PZPR
Jędruszczak Jan Kasperski Bolesław Jarszak Michał Kowalczuk Czesław	Zamieszkali w Hutkach	Bezpartyjny Związek Młodzieży Polskiej Bezpartyjny Bezpartyjny
Komada Józef Kuźmiński Leon Dziedzic Aniela Walencik Maria Rycko Józef Wiatrzyk Walerian Nieścior Jan Droździel Aniela Lal Michał Nieścior Bronisława	Zamieszkali w Majdanie Nepryskim	PZPR Nauczyciel Nauczycielka PZPR ZSCh PZPR Bezpartyjny Bezpartyjna Bezpartyjny Bezpartyjna
Cieplak Józef Krzaczek Błażej Senderek Adam s. Józefa Gontarz Stanisław Podolak Franciszek Senderek Józef	Zamieszkali w Potoku Senderki	ZSCh ZSCh ZSCh Bezpartyjny PZPR nie podano przynależności partyjnej
Kowalczuk Antoni Żyłka Feliks Bucior Władysław Jasinkiewicz Maria Działa Michał Chmura Adolf	Zamieszkali w Wólce Husińskiej	ZSCh ZSCh Bezpartyjny Bezpartyjna Bezpartyjny Nauczyciel

Tyrko Jan Dudek Stanisław Ujma Władysław Ujma Tadeusz	Zamieszkali w Dominikanówce	Zjednoczone Stronnictwo Ludowe Związek Młodzieży Polskiej i PZPR ZSch ZSch
Łuczka Czesław Dziedzic Aleksander Grabiec Teodor Grzyb Jan Grzyb Antoni Jarmuł Jan Gołan ( ) Łach Eugeniusz	Zamieszkali w Długim Kącie	PZPR PZPR PZPR PZPR PZPR PZPR PZPR PZPR ²⁵

Imienny wykaz żołnierzy I wojny światowej pochowanych na cmentarzu w Krasnobrodzie

Imię i nazwisko	Stopień wojskowy/skrót ²⁶ i pełna nazwa	Oznaczenia, których nie udało się wyjaśnić	Data zgonu
Simon Hoda	Korpolar - kapral ²⁷		
8 Russ (Rosjan)	Krieger (z niem. wojak, wojownik)		
6 Russ (Rosjan)	Krieger (z niem. wojak, wojownik)		
Leo Campe	Gefreiter (starszy szeregowiec)	J.R 1872	29. 06. 1915
Friedrich Müller	Gefreiter (starszy szeregowiec)		20. 06. 1915
August Schultz	ERS.RES (Ersatz Reservis) - zapasowy rezerwista		1915
Karl Gotze	KRIEGSFREIW (Kriegsfreiwillige)) - dosłownie to ochotnik wojenny		1915
Willy Schiefer	ERS. RESS. (Ersatz Reservis) - zapasowy rezerwista		1915
Johann Rahe	ERS.RES (Ersatz Reservis) - zapasowy rezerwista		20. 04. 1915
Wilhelm Schweer	Muskietier (muszkieter)		29. 06. 1915
Otto Weiss	Muskietier (muszkieter)		29. 06. 1915
Tjark Glaasen	Muskietier (muszkieter)		29. 06. 1915
Johann Schmidt	Muskietier (muszkieter)		29. 06. 1915
Horm Brunken	Muskietier (muszkieter)	JR. 787 12 X	29. 06. 1915

²⁵ APZ, Akta Gminy Krasnobród, *Akcje społeczne [Wykazy komitetów obrońców pokoju na terenie gminy Krasnobród] 1951*, sygn. 26.

²⁶ Znaczenie skrótów opracowano na podst. Forum Stowarzyszenia TRADYTOR, *Skróty używane na grobach wojennych w I w[ojnie]św.[iatowej]- Stowarzyszenie TRADYTOR.htm*, wgląd wrzesień 2017 r.

²⁷ P. Kalina, *Podręczny słownik niemiecko - polski*, Warszawa 1963, s. 363.

Alois Grandadam (?)	Muskietier (muszkieter)	JR. 167 78 K	
Nitzsche Genküchne	Muskietier (muszkieter)	JR.82/3 K	30. 06. 1915ü
Heckman (?)	RES. (Ersatz Reservis) - rezerwista zapasowy	JR. 78/8K	29. 06. 1915
Max Radke	Vizefeldwebel - sierżant		29. 06. 1915
Wasyli Hankyn Russe (Rosjanin)		Pro Patria (dla kraju) Mortu (?)	
11 Rus.	Kriege (z niem. wojak, wojownik)		
Karl Altona	ERS. RES (Ersatz Reservis) - zapasowy rezerwista		29. 06. 1915
Julius Ludolf	Muskietier (muszkieter)		29. 06. 1915
Rudolf Jassel	Reserfist - szeregowy rezerwista		1915
Bernhard Gewalt	Muskietier (muszkieter)		1915
Franz Bittrich	Gefreiter (starszy szeregowiec)		
1. Österr. Krieger	(1.austriacki wojownik, wojak,)		8. 09. 1914
Anton Suchholz	UNTEROFFZ (Unteroffizier) - kapral		
7 Tapfere ²⁸ Russian	7 walecznych Rosjan		
1. Österr. Krieger	(1.austriacki wojownik, wojak)		1914
Bernhard Olesch	KRIEGSFREIW (dosłownie ochotnik do wojny)		
Gerhard Ottman			1915
Rudolf Fasch	Muskietier (muszkieter)	JR78/12 K	29. 06. 1915
Heinrich Rohlfes	Muskietier (muszkieter)	JR78/10 K	29. 06. 1915
Wilhelm Pemike	KRIEGSFREIW (dosłownie ochotnik do wojny)	JR 78/7 K	29. 06. 1915
Rudolf Ehlert	KRIEGSFREIW (dosłownie ochotnik do wojny)		1915
Herman Walther	UNTEROFFZ (Unteroffizier - kapral)	JR 91/4 K	29. 06. 1915
Johann Schmidt	Gefreiter (starszy szeregowiec)	JR 91/4 K	29. 06. 1915
Heinrich Neller	KRIEGSFREIW (dosłownie ochotnik do wojny)		29. 06. 1915
w kwaterze z I wojny światowej znajduje się ponadto ok. 13 bezimiennych grobów Ogółem spoczywa tutaj 37 żołnierzy armii austriackiej i 50 rosyjskiej ²⁹			

²⁸ Tapfer (niem.) - waleczny, mężny, tamże, s. 589.

J

Jan "Sobiepan" Zamoyski

W historii Krasnobrodu zasłynął jako fundator klasztoru dominikanów, których sprowadził w 1664 roku z Janowa Ordynackiego. Zakonnicy dodatkowo otrzymali nadanie ziemskie.

K

Kolejni właściciele Krasnobrodu

Imię i nazwisko	Okres posiadania majątku	Informacje uzupełniające
Barbara z Udryckich i Stanisław Lipsy	1572 - 1577	
Jan i Mikołaj Lipsy	1577	dokonał podziału dóbr odziedziczonych po rodzicach na Hutki i Krasnobród
Jan Lipski	1577 - 1613	otrzymał Krasnobród w roku 1589, wydał przywilej dla Żydów ³⁰
Mikołaj Lipski	1577	otrzymał dobra Hutki
Jan, Zbigniew, Feliks, Adam (synowie Jana) Lipsy	1613	Jan (ojciec) zmarł w 1613 roku
Adam Lipski	I połowa XVII wieku	otrzymał od braci Zbigniewa i Feliksa odziedziczone przez nich dobra po zmarłym ojcu
Andrzej Firlej	1659	
Jan Stanisław Tarnowski	1671	dobra krasnobrodzkie otrzymał w posagu żony - Zofii Barbary Firlejowej ³¹
Aleksander Dominik Tarnawski	koniec XVII w. - 1707 r.	żonaty z Marianną Dzieduszycką
Franciszek Tarnowski	lata 30 XVIII w.	syn Marianny z Dzieduszyckich i Aleksandra Dominika Tarnowskich
Kajetan Tarnowski	1738	
Antoni Fortunat Tarnowski	1764	dobra krasnobrodzkie odziedziczył po Kajetanie Tarnowskim ³²
Feliks Tarnowski	1823	
Jan, Teodozjusz, Kazimierz, Zachariasz Tarnowscy		synowie Jana Tarnowskiego, dobra krasnobrodzkie otrzymali drogą

²⁹ L. Cabaj, *Krasnobród i okolice. Przewodnik turystyczny*, Zamość 2013, s. 28.

³⁰ W dostępnych opracowaniach o Krasnobrodzie, m. in. J. Niedźwiedzia *Leksykon historyczny miejscowości dawnego województwa zamojskiego*, Zamość 2003, s. 243 oraz L. Cabaj, *Krasnobród i okolice. Przewodnik turystyczny*, Wydawnictwo Fotpress, Zamość (brak roku wydania), s. 13, nie podano czego nadany przywilej konkretnie dotyczył.

³¹ W. Bondyra, *Słownik historyczny miejscowości województwa zamojskiego*, Lublin - Zamość 1993, s. 59.

³² E. Sęczys, *Szlachta wylegitymowana w Królestwie Polskim w latach 1836 - 1861*, Warszawa 2000, s. 712.

		sądową w spadku po ojcu
Teodozjusz Jan Tarnowski	1874 - 1879	
Aleksander Nositz - Jackowski	1879	odkupił majątek od Jana Teodozjusza Tarnowskiego
Michał Chmyzowski	1879 - 1890	
Kazimierz Fudakowski	1890 - 1902	kupił Krasnobród od poprzedniego właściciela
Bronisław Fudakowski	1902	
Kazimierz Fudakowski	- do 1945	wnuk Bronisława Fudakowskiego ³³

Konkurs "Dni Miejscowości "

Podczas Konkursu "Dni Miejscowości" organizowanego przez Zamojski Dom Kultury w 1988 roku Krasnobród znalazł się wśród najaktywniejszych gmin powiatu zamojskiego.³⁴

Kościół p.w. Nawiedzenia NMP w Krasnobrodzie

Wybudowany został w latach 1690-1699 wraz z klasztorem z fundacji Marysienki Sobieskiej, żony Jana III Sobieskiego jako votum wdzięczności za uzdrowienie. Projektantem i budowniczym świątyni był Michała Link. Gospodarzami obiektu oraz klasztoru stali się sprowadzenie w 1664 roku przez Jana "Sobiepana" Zamoyskiego dominikanie, którzy dotychczas użytkowali stary, drewniany kościół pełniący do roku 1673 funkcję zboru kalwińskiego.³⁵

W kościele znajdują się cenny drewniany ołtarz wykonany w latach 1774 - 1776 przez Jana Mauchera, barokowa ambona w kształcie wazy, osiemnastowieczna chrzcielnica, a także cudowny obrazek matki Boskiej Krasnobrodzkiej.³⁶ W roku 1975 zainstalowano w kościele 33 - głosowe organy, dzięki temu corocznie odbywają się Koncerty Organowe, a od roku 2007 Ogólnopolski Festiwal Muzyki Organowej i Kameralnej "Per Artem ad Astra".³⁷

W sąsiadującym z kościołem klasztorze znajduje się muzeum sakralne, można także zobaczyć "Wystawę z Ziemi Świętej" oraz "Wystawę Maryjną" na której prezentowane są Sanktuaria Maryjne z terenu całej Polski.

Krasnobrodzcy farmaceuci

Jako pierwsi założyli w Krasnobrodzie aptekę Janina i Ignacy Niedzielscy (1890 r.0. Do dziś w krajobrazie miasta zachował się zabytkowy dom przy ul. 3 - go maja 32 w którym funkcjonowała założona przez nich apteka. Po Niedzielskich właścicielem wspomnianej posesji został Mieczysław Siekulicki, także farmaceuta, a ponadto działacz społeczny - m. in. z jego inicjatywy zorganizowano w Krasnobrodzie w 1925 roku oddział ochotniczej straży pożarnej.³⁸

Krasnobrodzki Park Krajobrazowy

Utworzony został w 1988 roku . zlokalizowany jest na obszarze 9390 ha, z czego 60% zajmują lasy. Park obejmuje gminy: Adamów, Józefów, Krasnobród, Susiec, Tarnawatkę i Tomaszów

³³ Archiwum Państwowe w Zamościu, *Akta hipoteki Krasnobród*.

³⁴ I. R, *Dni Miejscowości "Zamojski Kwartalnik Kulturalny" 1988, Nr 2/16.*

³⁵ Obecność kalwinów w Krasnobrodzie datuje się od roku 1585. Na ich potrzeby ówczesny właściciel miasta - Andrzej Leszczyński w 1589 roku miejscowy kościół.

³⁶ Tytułem uzupełnienia warto dodać iż "replika" tego obrazu potraktowana jako rzeźba zdoła kilka nagrobków na cmentarzu parafialnym, można ją także spotkać w przydomowych ogródkach na terenie miasta.

³⁷ L. Cabaj, *Krasnobród i okolice. Przewodnik turystyczny*, Zamość 2013, s. 23.

³⁸ L. Cabaj, *Krasnobród i okolice. Przewodnik turystyczny*, Wydawnictwo Fotpress, Zamość (brak roku wydania), s. 14.

Lubelski. W jego obrębie utworzono użytek ekologiczny *Belfont* oraz dwa rezerwy leśne *Święty Roch* i *Zarośle*, na terenie których chronione są fragmenty borów mieszanych i jodłowych.

Stanowiska objęte ochroną:

Nazwa stanowiska	Nazwa miejscowości/ miejsca w którym zostało zlokalizowane
Kamieniołom	Krasnobród
Skalki ostańcze	Wzgórze Kamień k. Stanisławowa Wzniesienie Wapielnia w pobliżu Ułowa

Krasnobród w liczbach

1659 -

Andrzej Firlej, ówczesny dziedzic Krasnobrodu zapłacił 7 florenów podatku łanowego i 4 floreny od rzemiosł³⁹

7 kwiecień 1831 -

Przez Krasnobród przeszedł korpus wojska dowodzony przez gen. Józefa Dwernickiego podczas jego wyprawy na Wołyń.⁴⁰

1860 -

Przez Krasnobród prowadziły 4 ulice: Klasztorna, Józefowska, Ciotuszańska, Hutecka.⁴¹

schyłek XIX wieku

We wsi Hutki znajdował się młyn wodny o 2 kamieniach, 10 domów dworskich i 26 włościańskich. mieszkały tutaj 243 osoby, w tej liczbie 29 prawosławnych. do wsi należały 482 morgi ziemi⁴²

1921 -

Ogólna liczba ludności zamieszkującej Krasnobród wynosiła 2.036 osób - 886 Polaków, 1.148 Żydów.⁴³

1937 -

Podczas strajku, który objął Zamojszczyznę z terenu gminy Krasnobród wzięło w nim udział około 60% chłopów.⁴⁴

1938 -

W obchodach Święta Ludowego w Krasnobrodzie wzięło udział ok. 5. tys. osób, w tej liczbie także

³⁹ J. Niedźwiedź, *Leksykon historyczny miejscowości dawnego województwa zamojskiego*, Zamość 2003, s. 243.

⁴⁰ W. W. Bednarski, *Zamojszczyzna przed wyprawą gen. Józefa Dwernickiego na Wołyń* [w:] "Rocznik Zamojski", T. I, Zamość 1984, s. 51.

⁴¹ L. Cabaj, *Krasnobród i okolice. Przewodnik turystyczny*, Zamość 2013, s. 13

⁴² *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, wypisy dla województwa lubelskiego*, Lublin 1974, s. 100.

⁴³ *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. Województwo Lubelskie*, T. IV, Warszawa 1924, s. 28 -34, 104 - 109, 122 - 126.

⁴⁴ Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego w Warszawie - P - 40, Józef Soroka, *Wspomnienia. Zamojszczyzna w okresie strajku chłopskiego 1937*.

chłopi z powiatu tomaszowskiego.⁴⁵

20. IX. 1939 -

W Majdanie Wielkim k. Krasnobrodu oddział Wehrmachtu zamordował 42 bezbronnych jeńców wojennych.⁴⁶

1939 - 1944

w Podklasztorze i Krasnobrodzie rozstrzelano 17 Polaków oraz 186 osób pochodzenia żydowskiego. Zwłoki Polaków zostały przeniesione na miejscowy cmentarz. Zwłoki pomordowanych Żydów częściowo zostały przeniesione na cmentarz żydowski, częściowo pozostają na miejscu stracenia.⁴⁷

1942

Niemcy zebrali we wsi Huta Stara wszystkich mężczyzn jako zakładników, którzy już nie wrócili do swych domów, zapewne zostali straceni.⁴⁸

4 - 12 luty 1942

Niemcy rozstrzelali w Krasnobrodzie 40 mieszkańców i spalili 53 gospodarstwa⁴⁹

październik - grudzień 1942

Na terenie Podklasztoru policja niemiecka rozstrzelała 48 Żydów⁵⁰

1975

Staraniem ks. Kazimierza Wójtowicza w kościele pw. Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny zainstalowano 33 głosowe organy produkowane przez Firmę Kamińskich z Warszawy, na których w miesiącach letnich odbywają się koncerty organowe

1981 - 1982

Na placu przykościelnym zainstalowano 84 figury naturalnej wielkości wykonane przez ludowego artystę z Drohiczyzna - Lucjana Borutę. Zespół rzeźba znany jest pod nazwą "kalwarii Krasnobrodzkiej". Do jej powstania przyczynił się wraz z Parafianami Krasnobrodu ks. Kazimierz Wójtowicz.

Krzysztof Bronisław

Urodził się 13 grudnia 1912 roku w Podzamczu k. Krasnobrodu. Uczęszczał do szkoły powszechnej w Krasnobrodzie. w latach 1929 - 1933 pracował w Fabryce Mebli Giętych w Bondyrzu. Służbę wojskową odbył w Grudziądzu. Po ukończeniu szkoły podoficerskiej odbywał służbę zawodową w Kowlu, Łucku i Sarnach. W latach 1935 - 1937 ukończył zaocznie gimnazjum.

Kalendarium walk Bronisława Krzeszowca

1939 - brał udział w bitwie k. Uściługa,

1940 - zbiegł z niewoli niemieckiej,

⁴⁵ J. Jachymek, A. Koprukowniak, J. Marszałek, *Ruch ludowy na Zamojszczyźnie*, Warszawa 1980, s. 166.

⁴⁶ Tamże, s. 175.

⁴⁷ Narodowe Archiwum Cyfrowe w Warszawie, Archiwum Państwowe w Zamościu, Rada Narodowa w Zamościu, miejsca straceń, egzekucji i groby masowe. Wykazy pomordowanych 1945 - 1949, *Pismo Prezydium Gminnej Rady Narodowej w Krasnobrodzie Nr 23/49 do Prezydium Powiatowej rady narodowej w Zamościu z dnia 8 czerwca 1949 r.*, sygn. 159 (mikrofilm).

⁴⁸ *Zamojszczyzna w okresie okupacji hitlerowskiej. Relacje wysiedlonych i partyzantów*, oprac. Alina Glińska, Warszawa 1968, s. 104 - 105.

⁴⁹ J. Niedźwiedz, *Leksykon historyczny...*, dz. cyt., s. 245

⁵⁰ Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce, T. IX, s. 248.

20. V. 1940 - wstąpił do Związku walki Zbrojnej,
27. I. 1943 - brał udział w bitwie z Niemcami w Hucie Dzierżyńskiej,
Udział w walkach pod Różą i Zaborecznem,
1944 roku (zima) walczył z Niemcami w rejonie Tarnogrodu i Frampola,
Ujawnił się w lipcu 1944 roku.

Działalność polityczna

1945 - 1946, należał do Polskiego Stronnictwa Ludowego,
1947 - do PSL - Lewica,
Od roku 1949 należał do Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego.

Odznaczenia

Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski,
Krzyż Virtuti Militari,
Złoty Krzyż Zasługi z Mieczami,
Krzyż Walecznych,
Odznaka Grunwaldu,
Krzyż Partyzancki,
Medal Zwycięstwa i Wolności.⁵¹

L

Lejzorowicz Szymon

Arendarz (zlokalizowanej w miejscowości Huta Stara) huty szkła w 1765 roku.⁵²

Lesiewski Józef

Działacz społeczny o poglądach nacjonalistycznych, przed I wojna światowa mieszkał w Krasnobrodzie. Redaktor "*Nowin Zamojskich*" (1918), pełnił obowiązki prezesa Straży Ogniowej i Towarzystwa "Piechur" w Zamościu.⁵³

Ł

Łastowiecki Konstanty (1902 - 1936)

lekarz internista (dyplom uzyskał w Wilnie), początkowo pracował w Krasnobrodzie, a po zakończeniu działań II wojny światowej w Zamościu. Brał udział w kampanii wrześniowej 1939 roku, żołnierz armii Krajowej, więziony w Oranienburgu i na Rotundzie Zamojskiej. Pochowany został w Warszawie.⁵⁴

N

---

⁵¹ J. Jachymek, A. Koprucki, J. Marszałek, *Ruch ludowy...*, dz. cyt. s. 326

⁵² Centralne Państwowe Archiwum Historii Ukrainy we Lwowie, *Lustracja miast i miasteczek dziedzicznych, duchownych i królewskich województwa bełskiego z uchwały tegoż województwa roku teraźniejszego 1765 przez ichmościów panów lustratorów sporządzona*, s. 883.

⁵³ A. Kędziora, *Dykcjonarz Zamojski*, "Zamojski Kwartalnik Kulturalny" 1988, Nr 2/16, s. 71.

⁵⁴ A. Kędziora, *Dykcjonarz Zamojski*, ZKK 1988, Nr 3/17, s. 76.

Nauczyciel z Krasnobrodu ocaleli podczas wojny

Imię i nazwisko	Miejsce pracy przed wybuchem wojny	Obóz/więzienie	Informacje uzupełniające
Tomasz Bis	Krasnobród	Zamość	
Władysław Gąsior	Krasnobród	Oranienburg	
Hipolit Gietka	Krasnobród	Zamość	przed osadzeniem w więzieniu w Zamościu prowadził nauczanie na poziomie powszechnym w Krasnobrodzie, przy szkole powszechnej realizowano także program dwu pierwszych klas gimnazjalnych ⁵⁵

O

Opis bitwy pod Św. Rochem – 1863 r. – z pamiętnika powstańca.

Opis bitwy stoczonej przez powstańców w pobliżu kapliczki św. Rocha w Krasnobrodzie przedstawił (anonimowo) jeden z jej uczestników. Po wykonaniu fotografii (29. 09. 2017 roku) odczytałam dla potrzeb niniejszej publikacji ten niezwykle interesujący tekst:

Dotychczas żaden z dzienników polskich nie podał do publicznej wiadomości dokładnego opisu bitwy stoczonej przez Lelewela pod Krasnobrodem w dniu 24 marca 1863 roku. Jako naoczny świadek chciałbym takowy udzielić w całej prawdzie.

Dnia 23 marca o godzinie 6-jej wieczorem stanął Leleweł ze swym oddziałem na pagórkach porośniętych lasem o wiorstę od Krasnobrodu; rozkazał całemu oddziałowi zatrzymać się, a swemu zastępcy rotmistrzowi Stanisławowi Buchowieckiemu poruczył aby ten wzięszy pół plutonu kawalerji udał się do Krasnobrodu dla dowiedzenia się o bliskości wroga, a zarazem aby przyaresztował dwóch znanych szpiegów – ławnego M... i ślusarza S..., których ofiary jedne już poginęły, drugie jeszcze jęczą w kazamatach Zamościa. Wyżej wymieniony oficer udał się do miasta, pomimo szybkości i ostrożności w podobnych razach, cel jednak wyprawy nie był zupełnie osiągnięty, mianowicie co do pojmania owych szpiegów, przeczuli widać grożące im niebezpieczeństwo i zdolali się ukryć. Wysłany rekonesans opuścił miasto i udał się do pobliskiego folwarku gdzie znajdował się już cały oddział aby trochę wypocząć i posilić się.

O godzinie 10-jej dano znać z miasta, iż Moskale postępują z Tomaszowa drogą ku Krasnobrodowi i że jeden z wymienionych szpiegów ukrywa się we młynie. Natychmiast więc został aresztowany. O godzinie 11-jej cały obóz wyruszył drogą na południe od Krasnobrodu wiodącą. Ciemna noc, zła nie do opisania droga – nadzwyczajnie utrudniały pochód. Po dwugodzinnym marszu oddział zatrzymał się dla wypoczynku. O godzinie siódmej rano cały oddział pomimo ogromnego zmęczenia porwał się do broni i stanął w porządku, zbudzony strzałem oddanym przez nieostrożność ze środka obozu. Wypadek ten może posłużyć na lepsze, gdyż mająca się zacząć we dwie godziny potem bitwa, znalazła nas najzupełniej przygotowanych.

W godzinę po owym wypadku dała nam znać konna pikietka iż Moskale zbliżają się od Krasnobrodu w następującej sile: siedem kompanji piechoty, szwadron ułanów i półtory sotni kozaków. Oddział Lelewela liczył w sobie 80-ciu uzbrojonych w broń palną myśliwską, pomiędzy którą był jeden sztucer i dwa karabiny. Sttu było uzbrojonych w kosy i piki, 20-stu zaś konnych – w pałasze i jatagany. Kilkudziesięciu zaś było bezbronnych, gdyż kół i u powstańca nie stanowi broni. Muszę tu jednak dodać, iż ci którzy byli uzbrojeni, byli to starzy żołnierze, gdy ciągle marsze od początku powstania, kilkanaście bitew krwawych jakie oni stoczyli w przeciągu tego czasu dają mi prawo nadawania im tego miana. Po otrzymaniu wiadomości o tak wielkiej liczbie Moskali, Leleweł znalazł się w dość zagadkowym położeniu. Dalej postępować tą samą drogą było niepodobieństwem – las się kończył, a zaczynało się pole, które potrzeba było przejść aby usunąć się do większego lasu. Było by to okropne ryzyko, postanowił więc przeczekać owe pół godziny czasu przedzielające nas od Moskali i przyjąć bitwę z garstką walecznych w miejscu gdzie

⁵⁵ J. Doroszewski, *Szkolnictwo na Zamojszczyźnie w latach okupacji hitlerowskiej*, "Rocznik Zamojski" t. I., Zamość 1984, s. 154, 172.

odpoczywaliśmy. Obecny w obozie ksiądz dał znak, wszyscy przykleknęli, zaczął odmawiać głośno poranną modlitwę, gdy skończył wszyscyśmy powstali weseli na duchu, pełni miłości ojczyzny, której dowody mieliśmy dać za chwilę. Naczelnik rozkazał nasamprzód aby się furgony usunęły drożyną w głąb lasu w asekuracji kawaleryi, co jednak trudnym było do wykonania dla ogromnej gęstości lasu. Strzelcom kazał rozsypać się pod samą drogą, nie dalej jak o sześć kroków od niej. Nadzwyczaj gęsty i zarosły las zakrywał ich tak, iż o kilka kroków z drogi nie byli widzialni. Kosynierzy stanęli w drugiej linii o kilkadziesiąt kroków. Tak rozłożeni czekaliśmy nie więcej jak kwadrans, po upływie którego pokazali się nasamprzód dońscy Kozacy, poprzedzała ich jednak awangarda złożona z dwóch chłopów, dwóch synów szpiega, który jeszcze był w naszym obozie i czekał stryczka i całej gromady psów.

Ani czujna awangarda, ani Kozacy nie spostrzegli tego, iż się znajdują tak blisko od powstańców i postępowali dalej przed naszą linią tyralierską. Gdy pierwsi z nich doszli do lewego skrzydła tejże linii wówczas jeden z kozaków dostrzegł stojącego oficera strzelców na lewym skrzydle, wykrzyknął „wot on” i dał ognia do tegoż oficera. Po tym wystrzale, jakby na komendę cała nasza linia tyralierska zagrziała do kozactwa przeciągającego o kilka kroków. Po takim przywitaniu z naszej strony wszczęło się ogromne zamieszanie pomiędzy Dońcami. Na drodze uformował się wał, z którego wychodził pisk, jęk i rzenie koni. Ośmieleni nasi strzelcy i kosynierzy z okrzykiem rzucili się naprzód, lecz idąca tuż za kozakami piechota przywitała nas również skutecznym ogniem na dystans sześciokrokowy.

Wnet zaczęła się walka trudna do opisanie. Każdy z powstańców miał przeciwko sobie dziesięciu moskali. Przytaczam tu dwa fakta, które świadczą z jaką walecznością nasi się bili. Jeden kosynier będąc obkoczony przez kilku moskali, kładzie trupem sześciu, dostaje cięcie pałaszem z tyłu w głowę, pada na ziemię; jeszcze się zrywa, jeszcze chwytą za kosę i do liczby 6-ciu zabitych dodaje jednego, pada w końcu przeszyty bagnietami. Ksiądz kapucyn z Warszawy będąc także okrążony zabija dwóch z pistoletów, dwóch rani pałaszem i ginie również jak poprzedni. Naczelnik widząc nierówność walki i zło z niej skutki, nakazał odwrót. Kapitan kosynierów Frankowski zakomenderował „na lewo w tył do swoich[?]”. Najwaleczniejsi z nich zapytali ponuro: „czy już? tak prędko?..” Na ten nieustraszony oficer odpowiada: „dzieci, tak kazano!” i w tej chwili pada trafiony kulą w czoło.

W czasie odwrotu nie ustawała walka, powiększyła się bardziej jeszcze gdyśmy wyszli na pole. Tutaj więcej naszych padło aniżeli w pierwszej chwili walki. Bój trwał krótko, bo zaledwie dwie godziny, ale za to był zacięty, okropny. Z liczby 14 oficerów poległo 7-miu, mianowicie kapitanowie: Ring i Mojżesz (starzec białowłosa pod nazwiskiem Mojżesza był znany w całym obozie), podporucznicy Płachecki, Sarnecki, adjutant Edmund Ulaniecki. Nazwiska jeszcze jednego poległego oficera w tej chwili nie pamiętam. Oficer Swinarski, został ranny w nogę. W ogóle zabitych mieliśmy 42-ch, rannych 14-tu. W liczbie zabitych Moskale wieści niosą z Zamościa, iż na drugi dzień po bitwie pod Krasnobrodem chowano 3-ch oficerów i 96-ciu kozaków, stosunkowo mniej musiało być poległych z piechoty. Lecz są to tylko wieści, ja zaś za pewnik podaję, iż Moskale nie tylko swoje furgony lecz i pięć, które nam zabrali, a były puste i ogromne, napakowali zabitymi i rannymi tak dalece, iż dla 6-ciu kozaków nie było już miejsca, bo odarłszy ich do naga rzucili na placu bitwy. W godzinę powróciliśmy na drogę gdzie rozpoczął się bój, zbieraliśmy swoich rannych i zabitych.

Osada miejska

Po raz pierwszy tego rodzaju określenie odnoszące się do Krasnobrodu zostało wyszczególnione w pierwszym apisie ludności w Polsce niepodległej (1921 rok). Ogółem na Zamojszczyźnie wyodrębniono wówczas 14 osad miejskich. Oprócz Krasnobrodu były to: Józefów, Krzeszów i Tarnogród (pow. biłgorajski), Grabowiec, Horodło, Kryłów i Uchanie (pow. hrubieszowski), Jarczów, Komarów, Łaszczów i Tyszowce (pow. Tomaszowski), Frampol, Goraj (pow. zamojski).⁵⁶

P

Plebański spichlerz zbożowy

Zbudowany został w 1795 roku dla gospodarujących w Krasnobrodzie Ojców Dominikanów. zlokalizowany jest (stan na rok 1990) na dziedzińcu dawnego gospodarstwa klasztorowego. Opis budynku zachował się w publikacji Stanisława Orłowskiego:

[Spichlerz] ....parterowy o wymiarach około 7x 8 m. Ściany konstrukcji wieńcowej z bali sosnowych łączonych w węglach na obłap z 15 centymetrowymi ostatkami. Na ścianie frontowej znajduje się podcień wsparty na czterech profilowych słupkach ustawionych do płatwi. Wiązania o wycięciu łukowym. Wnętrze jednoprzestrzenne (dawniej z zasiekami na zboże) ze stropem belkowym wspartym na ścianach bocznych i słupach, podbity gontem...⁵⁷

⁵⁶ J. Jachymek, A. Koprucki, J. Marszałek, *Ruch ludowy na Zamojszczyźnie*, Warszawa 1980, s. 66

⁵⁷ S. Orłowski, *Odchodzące w przeszłość. Zakłady lamusowe*, "Zamojski Kwartalnik Kulturalny" 1990, Nr 4/26, s. 50 - 51.

Plener centralnej kadry fotografii szkoleniowej

Pod taką nazwą w dniach 3 - 8 maja 1986 roku odbyło się w Krasnobrodzie spotkanie członków Komisji Fotografii Krajoznawczej Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Turystyczno Krajoznawczego oraz:

Głównego Referatu Odznaki Fotografii Krajoznawczej
Seminarium Fotografii Środowiska
Sekcji Historii i Ochrony Fotografii

Organizatorem spotkania/pleneru był Zarząd Wojewódzki PTTK Zamość. Poplenerowa wystawa fotografii uczestników spotkania zaplanowana została na na mające się odbyć w roku 1987 XII Forum Fotografów Krajoznawców, a następnie w Zamościu.⁵⁸

Pochówki żołnierzy radzieckich na terenie gminy Krasnobród

Według sporządzonego odręcznie zapisu (1947 rok), groby żołnierzy radzieckich znajdowały się w następujących miejscowościach:

Kaczórki - 1 mogiła obok szkoły, 1 mogiła obok (nazwa nieczytelna), 1 mogiła w lesie,
Górniki - 1 mogiła,
Krasnobród - 2 groby obok spalonej szkoły, 1 mogiła za miastem obok rzeki,
Jacnia - 5 mogił (37 żołnierzy) zwieńczonych drewnianym pomnikiem bez napisu,⁵⁹
Podklasztor - 1 mogiła obok szosy prowadząca w kierunku T (nazwa nieczytelna),
Stara Huta - w lesie przy ( ) mogiła 3 żołnierzy.⁶⁰

Prawosławni

Obecność prawosławnych w Krasnobrodzie datuje się z końcem XVI wieku. Wcześniej, przed rokiem 1620 istniała już tutaj cerkiew unicka.⁶¹ W roku 1795 cerkiew posiadała status parafialnej i nosiła wezwanie Narodzenia Najświętszej Marii Panny, administracyjnie przynależała do dekanatu szczebrzeskiego.⁶² W roku 1860 obiekt był już nieczynny. W miejsce tej cerkwi w 1870 roku, kosztem ówczesnego Rządu postawiono cerkiew murowaną prawosławną, która z kolei pełniła rolę filialnej cerkwi parafii w Suchowoli.⁶³

W roku 1887 urodziło się w rodzinach prawosławnych w Krasnobrodzie 11 dzieci: *Iwan Borowicz, Maria Lewczuk, Josif Kniaź, Anna Siemko (?), Marja Duras, Anna Krasowska, Paweł Krawiec, Anna Jendrugina, Marja ( ), Jekatierina Oleszczuk.*⁶⁴ Zmarły dwie osoby - *Raczkiewicz/Raczkowski(?) Władimir* oraz *Aniela Kościk*. Związek małżeński zawarli - *Aleksandr Afanasiew* i *Anna Ozganerok (?)*⁶⁵

Rok 1914

Urodzeni	Zawarli związek małżeński	Zmarli
Wiera Garoń, Piotr Kawalko,	Martin Mołodoż i Maria Pirol	Nikołaj Bugajski, Anna Dubiel,

⁵⁸ *Fotograficzne Aktualności*, "Zamojski Kwartalnik Kulturalny" nr 3(9) IX 1986, s. 69.

⁵⁹ Prawdopodobnie była to tzw. "tumboczka", czyli piramidalny obelisk wykonany z drewna [uwaga moja RSG].

⁶⁰ APZ, AGK, Ewidencja i kontrola ludności 1947 [Wykazy grobów żołnierzy radzieckich, zaświadczenia, opinie]. *Wykaz pogrzebanych oficerów, podoficerów i szeregowców Armii Radzieckiej na terytorium Polski poległych w wielkiej wojnie między 1941 - 1943*, sygn. 32.

⁶¹ A. Gil, *Prawosławna eparchia chełmska do roku 1596*, Lublin 1999, s. 229.

⁶² W. Kołbuk, *Kościół wschodnie w Rzeczypospolitej do 1772 roku*, Lublin 1998, s. 303.

⁶³ J. Niedźwiedź, *Leksykon...*, dz. cyt., s. 224.

⁶⁴ APZ, Akta Stanu Cywilnego Parafii Prawosławnej w Krasnobrodzie, *Akta urodzeń, małżeństw i zgonów 1887*, sygn. 1.

⁶⁵ Tamże.

Anton Kierdal, Nadieżda Kierdal, Aleksander Kupicz, Mikołaj ( ), Igor Matwieczuk Władimir Milczuk, Władimir Kajda, Olga Kitka, Jewgienij Sień	Aleksandr Sanocki i Elena Murawska	( ) Ewa, Joan Kucel/Kuceł?, ⁶⁶ Anna Samulak, ( ) Władimir ⁶⁷
---	------------------------------------	--

W roku 1917 zmarł Mikołaj Kazimierz Ziarkiewicz oraz Anna Lewusz⁶⁸

R

Rose Alfred

Dr medycyny. W roku 1884 założył w Krasnobrodzie zakład przeciwgruźliczy, w którym leczono kumyssem (kobyli mlekiem), stąd zamiennie zwany zakładem kumysologicznym. Tutaj w 1918 roku odbywał praktykę lekarską dr Zygmunt Klukowski, który w rok później otrzymał stanowisko dyrektora szpitala w Szczembrzeszynie.⁶⁹ Działalność zakładu opisał w unikatowej dziś pracy *Zakład kumysowy i uzdrowisko leśne w Krasnobrodzie przed 70 laty*.⁷⁰ Na temat samego Krasnobrodu w roku 1918 dr Z. Klukowski napisał tak:

3 listopada 1918 znalazłem się w Krasnobrodzie, malej mieścinie żydowskiej.⁷¹ Z początku czułem się obco i nieswojo. Mieszkańciewe warunki miałem niezbyt pociągające, bo w jednym pokoju musialem jeść, spać i przyjmować chorych. Chorych miałem dużo męczące były bardzo częste wyjazdy. nieraz wracałem o północy od chorych do domu , że strachem z daleka wypatrując, czy aby jeszcze jakaś furmanka na mnie nie czeka...Jednostajne i szare było życie w Krasnobrodzie. Mała zażydzona osada, otoczona lasami, odległa od kolei 12 kilometrów, a od Zamościa około 20, żyła swoim małostkowym, codziennym materialnym życiem. Naokoło nie było ani kawałka szosy, drogi piaszczyste lub błotniste utrudniały komunikację...⁷²

Ruskie

Dawna nazwa obecnej Dominikanówki, gdzie znajdował się folwark o nazwie "Ruskie". zlokalizowany w obrębie folwarku dwór składał się z jednej izby i spichlerzyka całość pokrywał słomiany dach. Oprócz dworu na terenie folwarku znajdowała się : obora, stodoła, szopa, karczma i browarek. jak podaje M. Kseniak⁷³ do folwarku należało 21 poddanych oraz 140 mórg gruntów. W roku 1671 dobra krasnobrodzkie wraz z Ruskiem otrzymał Jan Stanisław Tarnowski ożeniony z Zofią Firlejówną. Pod koniec XVII wieku Aleksander tarnowski z żoną Marianną z Dzieduszyckich ofiarowali folwark dominikanom z Krasnobrodu.⁷⁴

Nazwa Ruskie odnotowana została m. in w Liście poborowych z 1886 roku,⁷⁵ gdzie czytamy że

⁶⁶ Nazwisko Kucel znalazłam na cmentarzu prawosławnym w Chmielku (2016 rok), czyżby te rodziny były ze sobą spokrewnione? [uwaga moja RSG]

⁶⁷ APZ, Akta Stanu Cywilnego Parafii prawosławnej w Krasnobrodzie, *Akta urodzeń, małżeństw, zgonów 1914, 1917, sygn. 28.*

⁶⁸ Tamże.

⁶⁹ B. Szyszko, *Pracowite życie*, "Zamojski Kwartalnik Kulturalny" 1985 Nr 3 (5) , s. 7.

⁷⁰ Na łamach "Słowa Powszechnego" 1958, nr 185 z dnia 25 sierpnia s. 5 znalazła się krótka wzmianka na temat tej publikacji; unikalny dziś egzemplarz dostępny jest w zbiorach Biblioteki Wojewódzkiej im. H. Łopacińskiego w Lublinie.

⁷¹ W 1921 roku Krasnobród liczył 2036 mieszkańców, w tej liczbie 1148 osób pochodzenia żydowskiego, wg. *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. Województwo lubelskie*, t. IV Warszawa 1924, s. 123.

⁷² Z. Klukowski, *Zamojszczyzna 1918 - 1943*, Ośrodek "Karta" 2008, s. 9 - 12.

⁷³ M. Kseniak, *Ewidencja zabytkowego zespołu klasztorowego O. O Dominikanów wraz z aleją i kaplicą objawienia "nad wodą" w Krasnobrodzie - Podzamku*, Lublin 1982 a, s. 10. maszynopis dostępny w Archiwum Wojewódzkiego Oddziału Służby Ochrony Zabytków, Delegatura w Zamościu.

⁷⁴ J. Niedźwiedz, *Leksykon historyczny miejscowości dawnego województwa zamojskiego*, Zamość 2003, s. 107.

⁷⁵ Archiwum Państwowe w Zamościu, Akta Gminy Krasnobród, *Lista poborowych 1886 gminy Krasnobród*, sygn. 5.

w miejscowości Ruskie urodzili się: *Józef Piskorowski* (13. V. 1886), *Józef Basiak* (26. II. 1886), *Franciszek Gozielarz* (9. XI. 1886).⁷⁶ Z czasem miejscowość zaczęto nazywać Dominikanówką, zapewne od nazwy gospodarujących na folwarku Ojców Dominikanów.

Ruszczyk Jakub

Zapisał się na stałe w historii Krasnobrodu jako ten, któremu 5 sierpnia 1640 r. ukazała się Matka Boża. Jak głosi przekaz, Jakub był obłąkany, mieszkał w położonej niedaleko Krasnobrodu wiosce Szarawola. Kiedy został uzdrowiony postawił w miejscu Objawienia Figurę. W roku 1648 Krasnobród zniszczyli Kozacy Chmielnickiego. Ocalał wspomniany obrazek (zawieszony na pobliskiej sośnie) przedstawiający Matkę Bożą adorującą Dzieciątka. Uznano to za cud. W rok później Katarzyna Zamoyska kazała wystawić w tym miejscu drewnianą kapliczkę, która obecnie nazywana jest Kaplicą na Wodzie, albo "Kaplicą Objawień". Zdaniem miejscowej ludności, woda posiada właściwości lecznicze. Nieopodal kapliczki znajdują się figury przedstawiające scenę objawienia Matki Boskiej Jakubowi Ruszczykowi.

S

Stanisław i Barbara z Udryckich Lipsy

W maju 1572⁷⁷ roku lokowali na "surowym korzeniu" miasto Krasnobród. Co to oznacza czytamy w Wikipedii:

"... jest to lokacja wsi lub miasta przeprowadzona w miejscu dotąd niezagospodarowanym i niezamieszkanym. Pozwalała na wyznaczenie regularnego planu ulic i ustalenie z góry rozlokowania poszczególnych obiektów miejskich, wielkości rynku, położenia kościoła farnego itp. W Polsce osady na surowym korzeniu lokowano powszechnie od XIII. Proces ten miał duże nasilenie w Małopolsce i na Rusi także w XIV wieku, zwłaszcza za panowania Kazimierza Wielkiego. Lokacje na surowym korzeniu w późniejszym okresie były rzadsze, na co wpłynął ogólny regres miast i zmiany w gospodarce rolnej. Miasta zakładano wprawdzie nadal, ale w XVI i XVII wieku były to głównie lokacje magnackie, a nie królewskie..."⁷⁸

Natomiast samą nazwę miasta Kazimierz Rymut tłumaczy tak: "Nazwa pochodzi od wyrażenia *krasny* "piękny" + *bród*"⁷⁹

Sz

Szlomej Emunej Isroel (1926- 1927)

Szkoła żydowska, nazwa której z jęz. jidysz tłumaczy się jako "Pokój wiernych Izraelitów) zorganizowana została przed wszystkim z myślą o chłopcach. W nadesłanym do Inspektoratu Zamojskiego (1926 rok) *Wykazie uczniów* widnieją nazwiska 46 chłopców, w tej liczbie spotykamy nazwiska dwóch chłopców pochodzących z okolic Krasnobrodu - z Suchowoli i Kolonii Suchowolskiej.⁸⁰ Najstarszy chłopiec uczęszczający do szkoły urodził się w 1912 roku, najmłodszy w 1918.

⁷⁶ Tamże.

⁷⁷ Taka datę lokalizacji podaje Józef Niedźwiedź w opracowaniu *Leksykon historyczny miejscowości dawnego województwa zamojskiego*, Zamość 2003, s. 243, natomiast innego zdania są Maria Bogucka i Henryk Samsonowicz (*Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Ossolineum 1986, s. 332), którzy jako datę lokacji Krasnobrodu podają rok 1589.

⁷⁸ *Lokacja na surowym korzeniu*, Wikipedia - wolna encyklopedia, wgląd wrzesień 2017 r.

⁷⁹ K. Rymut, *Nazwy miast Polski* Ossolineum 1987, s. 119.

⁸⁰ Według spisu z 1921 r. w Suchowoli zamieszkiwały 32 osoby pochodzenia żydowskiego, w Kolonii Suchowolskiej 35 osób pochodzenia żydowskiego, wg. *Suchowola (powiat zamojski) - Wikipedia, wolna encyklopedia*, wgląd 16 października 2016.

Oddział	Imię i nazwisko ucznia	Data urodzenia	Miejscowość	Imię i nazwisko ojca, matki lub opiekuna
I	Mońko Helfman	1914	Krasnoblród	Pejsak Helfman
I	Icek Goldwaser	1914	Krasnoblród	Mendel Goldwaser
I	Jankiel Herberg	1915	Krasnoblród	Ajzek Herberg
I	Szyja Borg	1915	Krasnoblród	Moszek Borg
I	Szmul Gortler	1917	Krasnoblród	Hejnach Gortler
I	Jankiel Elbaum	1917	Krasnoblród	Dina Elbaum
I	Srul Rajner	1915	Krasnoblród	Jankiel Rajner
I	Hersz Sztajnberg	1917	Krasnoblród	Berko Sztajnberg
I	Nuta Kuper	1914	Krasnoblród	Moszek Kuper
I	Jankiel Eweken	1914	Krasnoblród	Petla Eweken
I	Tewel Helfman	1917	Krasnoblród	Pejsach Helfman
I	Szyja Frajnd	1916	Krasnoblród	Abram Frajnd
I	Jankiel Goldstejn	1917	Krasnoblród	Srul Goldstejn
I	Lejba Kleiner	1918	Krasnoblród	Aron Kleiner
I	Wigdor Grinbaum	1918	Krasnoblród	Elja Grinbaum
I	Jankiel Bok	1917	Krasnoblród	Tema Bok
I	Majer Uncyk	1917	Krasnoblród	Icek Uncyk
I	Moszek Brikholc	1917	Krasnoblród	Sura Brikholc
I	Icek Fojgel	1917	Krasnoblród	Moszek Fojgel
I	Szyja Zymmerman	1918	Krasnoblród	Abram Zymmerman
I	Moszek Lam	1915	Krasnoblród	Lejzor Lam ⁸¹
I	Moszek Grosman	1914	Krasnoblród	Szloma Grosman
I	Uryn Goldstejn	1918	Krasnoblród	Srul Goldstejn
I	Josef Gartenkrant	1917	Krasnoblród	Lejzor Gartenkrant
I	Wigdor Rind	1918	Krasnoblród	Hersz Rynd
II	Szulim Grinbaum	1914	Krasnoblród	Josef Glichman
II	Dawid Glistman	1912	Krasnoblród	Boruch Glistman
II	Szymon Apelboim	1915	Krasnoblród	Hersz Apelboim

⁸¹ Rodzina Lamów mieszkała także w Szczebrzeszynie: Lam Aron, Lam Dod, Lam Jankiel – autor tekstów: "Heroizm (epizody)", "Zenik partyzant" zamieszczonych w *Księdze Pamięci Gminy Żydowskiej w Szczebrzeszynie (Kiriati Yam 1984)*, Lam Lejzor – na drzwiach jego domu powieszono w roku 1852 odezwę zatytułowaną "Manifest", która w swej treści nawiązywała do ówczesnej sytuacji politycznej w kraju Lam Szuel, Lamowa (...) – została rozstrzelana wraz z dziećmi w październiku 1942 roku prze żandarma Jana Sieringa, ciekawe czy te rodziny były ze sobą spokrewnione?

II	Zyndel Rynd	1915	Krasnobród	Hersz Rynd
II	Fewel Edelsztajn	1915	Krasnobród	Szyja Edelsztajn
II	Wolf Blumsztejn	1915	Krasnobród	Mordko Blumsztejn
II	Srul Lipon	1915	Krasnobród	Niuchym Lipon
II	Szloma Uncyk	1915	Krasnobród	Szymon Uncyk
II	Hersz Grotler	1917	Krasnobród	Moszek Gortler
II	Hersz Broder	1917	Krasnobród	Boruch Broder
II	Tewel Uncyg	1917	Krasnobród	Hejnach Uncyg
II	Dawid Elbaum ⁸²	1916	Krasnobród	Berko Elbaum
II	Szmul Weksler	1914	Suchowola	Gitla Elbaum
II	Mordko Biderman	1913	Kolonia Suchowolska	Icek Biderman
II	Moszek Lefler	1917	Krasnobród	Szmul Lefler
II	Majlech Knebel	1916	Krasnobród	Berko Knebel
III	Symcha Broder	1914	Krasnobród	Boruch Broder
III	Lejzor Libel ⁸³	1914	Krasnobród	Mordko Libel
III	Lejba Blejchman	1914	Krasnobród	Jankiel Blejchman
III	Abram Rendler	1912	Krasnobród	Szajndla Rendler

Zajęcia lekcyjne w szkole rozpoczęły się 15 marca 1926 roku. Uczniów rozdzielono do trzech oddziałów: I - liczył 26 uczniów, II - 15 uczniów, III - 4 . Oddział III z uwagi na małą liczbę uczniów połączono z oddziałem II - gim. Naukę prowadzono według programu nauk świeckich w szkołach religijnych żydowskich zatwierdzonego przez Ministerstwo Wyznań i Oświecenia Publicznego.⁸⁴

Przedmiot	Oddział I
------------------	------------------

⁸² Rodzina Elbaum mieszkała także w Szczepieszynie: Elbaum Ela, Elbaum Fanel, Elbaum Froim - szewc, urodzony w 1887 roku, Elbaum Mordechaj – autor pieśni "Nie zapomnij o umarłych" zamieszczonej w *Księdze Pamięci Gminy Żydowskiej w Szczepieszynie (Kiriath Yam 1984)*, Elbaum Szloma.

⁸³ W Szczepieszynie mieszkał Libel Heszko.

⁸⁴ APZ, Inspektorat Szkolny w Zamościu, *Sprawozdanie o stanie nauki i z wyczerpania materiału naukowego w roku szkolnym 1915/1926*, sygn. 406.

Język polski	Podręcznikiem używanym był elementarz Kłosińskiego. ⁸⁵ Przerobiony został cały alfabet małych i wielkich liter oraz cztery ustępy drukowane i dwa wiersze. Więcej ustępów drukowanych i wierszy nie można było przerobić z powodu krótkiego czasu
Rachunki	Dodawanie, mnożenie, dzielenie i odejmowanie w zakresie 1 - 28 . Umiejętność pisania tych liczb oraz cyfry rzymskie do XII. Z geometrii: koło, kwadrat, prostokąt, cm, dcm, zegar - pełne dziesiątki minut.
	Oddział II
Język polski	Podręcznikiem używanym był Karpowicz "Nasz Świat, pierwsza czytanka po elementarzu". ⁸⁶ Przerobionych zostało 20 ustępów i 10 wierszy. Z gramatyki , rzeczownik, czasownik, przymiotnik oraz poprawne pisanie przez <i>sz, cz, dz, b - p, d - t, g - k, w- f, ś - ź, rz - ż</i>
Rachunki	Dodawanie, odejmowanie, dzielenie i mnożenie w zakresie 100, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$ oraz tabliczka mnożenia. Z geometrii proste równoległe i prostopadłe, kąt prosty, pełny, półpełny, ostry i rozwarty, <i>m, dcm, cm, dcm², cm², litr, kilogram</i> . Z powodu małej ilości dzieci stworzona była szkoła w charakterze jednoklasówki, w której uczył p. <i>Bogusław Osuchowski (?)</i> , nauczyciel 7 mio klasowej szkoły powszechnej w Krasnobrodzie za pozwoleniem p. Inspektora Szkolnego w Zamościu mając 10 godzin tygodniowo

Zajęcia z młodzieżą prowadziła posiadająca następujące kwalifikacje:

1. Świadectwo ukończenia 6 - ciu klas szkoły średniej.
2. Świadectwo ukończenia kursu metodyczno - pedagogicznego.⁸⁷

nauczycielka *Krusa Marjam Czarnoczapka* urodzona w Sierpcu [w] Ziemi Płockiej

Na tym urywa się ślad działalności szkoły żydowskiej w Krasnobrodzie prowadzonej pod kierunkiem M. Halperna.

Szpital dla ubogich

Ufundowany został w 1738 roku przez Kajetana Tarnowskiego przy klasztorze Ojców Dominikanów w Krasnobrodzie dla 5 ubogich, na utrzymanie których przeznaczył "po ćwierci żyta i ćwierci hreczki z folwarków w Radochoszczy i Adamowie"⁸⁸

⁸⁵ Władysław Kłosiński, *Elementarz i rachunki dla klasy pierwszej*, Kraków1919. Podręcznik oprócz materiału edukacyjnego zawierał także elementy religijne: pieśń kościelną *Serdeczna matko, opiekunko ludzi* oraz dwie modlitwy, wg. M. Budnik , *Obecność elementów religijnych w elementarzach przed drugą wojną światową i po drugiej wojnie światowej: analiza porównawcza* [w:] Język - Szkoła - Religia 7/1 2012, s. 95.

⁸⁶ Trzydziestoletni zbiór czytanek dla dzieci przeznaczony do nauki języka polskiego po ukończeniu elementarza. Zbiory te doczekały się kilkunastu wydań (pierwsze w 1906), wg. *Stanisław Karpowicz. htm* wgląd 16 października 2016.

⁸⁷ APZ, Inspektorat Szkolny w Zamościu..., dz. cyt., *Pismo Zarządu Oddziału Organizacji Żydowskiej "Szlojmej Emunej Isroel" w Krasnobrodzie z dnia 3 czerwca 1927 roku do P. Inspektora Szkolnego w Zamościu*, sygn. 406.

⁸⁸ M. Kseniak, *Ewidencja zabytkowego zespołu klasztornego O.O Dominikanów wraz z aleją i kaplicą objawienia "nad wodą" w Krasnobrodzie - Podklasztorze*, Lublin 1982 b, s. 1- 8, maszynopis w zbiorach Archiwum

T

Tajne nauczanie

Z chwilą zawieszenia przez władze zaborcze działalności Polskiej Macierzy Szkolnej⁸⁹ (1907) na terenie Lubelszczyzny rozwinęło się tajne nauczanie. Wg. danych z lat 1909 - 1914 w guberni lubelskiej funkcjonowało aż 469 tajnych szkół. Szkoła w Krasnobrodzie, zorganizowana zapewne przez miejscowych działaczy społecznych liczyła ponad 20 uczniów.⁹⁰

Tartak parowy

Wybudowany został w Kaczórkach przez właściciela Krasnobrodu Kazimierza Fudakowskiego w 1880 roku. W tartaku znajdowała się maszyna parowa o mocy 16 KM, zatrudniano 8 robotników.⁹¹

Tymczasowy obóz przejściowy

Utworzony został w Krasnobrodzie podczas II wojny światowej. Przetrzymano w nim ok. 500 osób, dla których staraniem Rady Głównej Opiekuńczej⁹² zorganizowano akcję żywnościową.⁹³

Z

Zamoyska z Ostrogskich Katarzyna

Zona II ordynata Tomasza Zamoyskiego, w roku 1664 fundowała położonym w pobliżu Krasnobrodu Podlaskaztorze kaplicę, w miejsce której królowa Marysieńka Sobieska, primo voto Zamoyska wzniosła murowany kościół – jego budowniczym był architekt Zamoyskich J. M. Link.⁹⁴ Obiekt wraz wybudowany został w latach 1690-1699 jako wotum wdzięczności za uzdrowienie - otrzymał wezwanie Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny. Kościół do dziś stanowi miejsce pielgrzymek mieszkańców Zamojszczyzny; przybywają tu również ludzie z odległych zakątków Polski. Jak wyglądała pielgrzymka w latach pięćdziesiątych ubiegłego wieku opowiada Marianna Smoter z Czarnegostoku:

Idący na pielgrzymkę mieszkańcy parafii Trzęsiny zbierali się w Zwierzyńcu - zazwyczaj pielgrzym podwoził ktoś furmanką na miejsce zbiórki. Ze Zwierzyńca cała grupa wcześniej rano wyruszała w kierunku Krasnobrodu mijając na trasie m. in Bondyż. Po drodze odpoczywano spożywając skromny posiłek, na który składały się: chleb, biały ser, gotowane jajka..., pielgrzymi śpiewali pieśni maryjne. Po przybyciu na miejsce brali udział w całonocnym nabożeństwie, a rano każdy udawał się do kapliczki na wodzie by nabrać w butelkę wody z cudownego źródła. Pielgrzymka miała miejsce w przeddzień święta Matki Bożej Jagodnej, wtedy w Krasnobrodzie odbywał się odpust...⁹⁵

Tradycja krasnobrodzkiej odpustów sięga odległych czasów, potwierdzeniem czego jest zachowany na miejscowym cmentarzu pochówek Piotra Gmitrowicza, który, jak czytamy na nagrobku *"żył lat 25, przybył na odpust do Krasnobrodu d. 2 lipca 1905 r. i zasnął"*

Wojewódzkiego Oddziału Służby ochrony Zabytków, Delegatura w Zamościu.

⁸⁹ Polska Macierz Szkolna - instytucja opiekująca się oświatą na terenie Królestwa Polskiego, założona w 1905 roku utrzymywała szkoły, przedszkola i czytelnice, istniała do roku 1907. Wg. *Encyklopedia Powszechna A- Z*, oprac. Zespół Redaktorów Encyklopedii PWN, Warszawa 1966, s. 591.

⁹⁰ R. Kucha, *Z dziejów tajnego nauczania w guberni lubelskiej i siedleckiej w latach 1905 - 1914* [w:] "Rocznik Lubelski", T. V, Lublin 1972, s. 122.

⁹¹ Archiwum Państwowe w Lublinie, Rząd Gubernialny Lubelski, sygn. 1886/116.

⁹² Rada Główna Opiekuńcza (1940 - 1945), centralna polska instytucja opieki społecznej podczas okupacji, działająca od lutego 1940 roku w Generalnym Gubernatorstwie [w granicach administracyjnych którego znalazła się także Zamojszczyzna]. Wg. *Słownik historii Polski* pod red. Tadeusza Łepkowskiego, wyd. IV, Warszawa 1969, s. 330.

⁹³ Archiwum Państwowego Muzeum na Majdanku, *Mikrofilmy nr 879*.

⁹⁴ S. Stolarczyk, *Roztocze Środkowe. Przewodnik turystyczny dla obozów wędrownych*, Warszawa 1975, s. (?)

⁹⁵ Relacja Marianny Smoter z 2010 roku.

Dodatkową atrakcją jest dla udających się do Krasnobrodu pielgrzymów jest źródło z kapliczką na wodzie, zwaną "Kaplicą Objawień", ponieważ tym miejscu, w roku 1640 mieszkańcy Krasnobrodu - Jakubowi Puszczykowi objawiła się Matka Boża. Pod kapliczką znajdują się źródła, z których wypływa woda, mająca właściwości lecznicze po tę wodę przyjeżdża bardzo dużo osób, nawet z odległych miejscowości. Obok kaplicy znajduje się figura przedstawiająca objawienie się Matki Bożej Jakubowi Puszczykowi oraz Stacje Różańcowe wykonane z kamienia przez miejscowego artystę - Andrzeja Gontarza.

"Zaranie"

Pismo wydawane w latach 1907 - 1915 w Warszawie przez grupę działaczy ludowych. Obowiązki redaktora naczelnego pełnił Maksymilian Malinowski. Na łamach Pisma propagowano postęp społeczno - gospodarczy, a w szczególności hasło: "sami sobie", wyrażając tym samym dążenie chłopów do emancypacji politycznej i wyzbycie się patronatu dworu.⁹⁶ Jako logo "Zarania" wybrano pracę malarską Ferdynanda Ruszczyca "Ziemia"- *gdzieś na granicy nieba i ziemi: oracz-Szyf pogania spracowane woły...* pisał na temat tego obrazu Piotr (?) Gajew.⁹⁷ "Zaranie" kolportowano do ośmiu miejscowości na terenie Zamojszczyzny, w tej liczbie znajdował się także Krasnobród.⁹⁸

Zbiórka na fundusz Światowej Rady Pokoju

W roku 1951 na terenie Krasnobrodu odbyła się zbiórka pieniężna na rzecz Funduszu Światowej Rady Pokoju⁹⁹ zorganizowana przez Gminną Komisję Obrońców Pokoju pod przewodnictwem H. Muszaka w dniu 1. V. 1951 roku.¹⁰⁰

W zbiorach Archiwum Państwowego Zamościu zachowało się kilka zaświadczeń wystawionych mieszkańców Krasnobrodu, którzy tym samym zostali upoważnieni do przeprowadzenia kwesty.

Wykaz kwestarzy na rzecz Funduszu Światowej Rady Pokoju

Imię i nazwisko	Nr Zaświadczenia upoważniającego do przeprowadzenia kwesty na wskazanym terenie	Data wystawienia
Roman Gałka	85, Malewsczyzna	
Jan Gontarz	106 ( )	30. IV. 1951
Krystyna Bęś	83, Zamość	28. IV. 1951
Zofia Grabowska	104, Podzamcze	30. IV. 1951
Stefania Olszewska	82, powiat zamojski	28. IV. 1951
Tadeusz Kadamus	19 ( )	29. IV. 1951

⁹⁶ J. Jachymek, A. Koprucki, J. Marszałek, *Ruch ludowy...*, dz. cyt. s. 52.

⁹⁷ P. Gajew, *Ferdynand Ruszczyk - artysta, pedagog i filantrop* [w:] "Lublin Kultura i Społeczeństwo" Nr 5 - 6 (21 - 220 Rok V wrzesień - grudzień 2008, s.42

⁹⁸ W. Piątkowski, *Dzieje ruchu zaraniarskiego*, Warszawa 1956, s. 188 - 189.

⁹⁹ Światowa Rada Pokoju (ang. World Peace Council, WPC) – międzynarodowa organizacja pozarządowa. Utworzona została w 1950 roku w Warszawie, podczas II Światowego Kongresu Obrońców Pokoju. W założeniu miała być organem międzynarodowego ruchu pokoju, zainicjowanego pod koniec lat 40. XX wieku. Od początku istnienia do końca lat 80. była uzależniona politycznie i finansowo od Związku Radzieckiego, który rocznie przeznaczał na jej kontrolowanie środki finansowe w wysokości 50 mln dolarów. Ch. Andrew, O. Gordijewski, *KGB*, tłumaczył Rafał Brzeski, Wydawnictwo Bellona, Warszawa 1997, s. 442 - 443, wg. *Światowa Rada Pokoju*, Wikipedia - wolna encyklopedia, wgląd październik 2017 r.

¹⁰⁰ APZ, Akta Gminy Krasnobród, Akcje społeczne [Wykazy komitetów obrońców pokoju na terenie gminy] 1951, *Pismo do Gminnego Komitetu Obrońców Pokoju w Krasnobrodzie*, sygn 26.

Zbór kalwiński

Powstał w 1585 z inicjatywy ówczesnych właścicieli miasta - Leszczyńskich (Andrzeja Leszczyńskiego), którzy na potrzeby zboru zajęli w roku 1595 kościół parafialny. W latach 1595, 1638, 1642, 1647 w Krasnobrodzie odbywały się synody kalwińskie - obradom synodu w roku 1647 zorganizowanym przez Władysława Leszczyńskiego, wojewodzica bełzkiego przewodniczył Tomasz Węgierski.

W latach 1586 - 1660 w zborze pracowali: ministrowie - Baltazar Kawatarski (1586), Wojciech Grabiec (1602), Stanisław Orłowski (1603), Piotr Gilowski (1603), S. Prusicki (1660). W roku 1639 kaznodzieją był ks. Stanisław Zajączkowiec. Przy zborze funkcjonowała także szkoła, w której obowiązki rektorów kolejno pełnili: Franciszek Parul, Jakub Mylius (do roku 1660), Mateusz Białobocki (w roku 1593 pełnił także obowiązki rektora gimnazjum kalwińskiego w Kryłowie).¹⁰¹

Kalwiński zbór w Krasnobrodzie funkcjonował do lat siedemdziesiątych XVII wieku - w roku 1673 kolejny właściciel miasta Tarnowscy znieśli w mieście kalwinizm, zaś zrujnowany na skutek najazdu Tatarów drewniany budynek zboru przekazali dominikanom.¹⁰²

Obecność Ojców Dominikanów w Krasnobrodzie, sprowadzonych przez Jana II Zamoyskiego¹⁰³ upamiętnia znajdujący się w obecnym kościele pw. nawiedzenia Najświętszej Marii Panny obraz przedstawiający św. Dominika Guzmana i św. Franciszka adorujących relikwiarz Krzyża Świętego.¹⁰⁴

Ż

Żołnierze Batalionów Chłopskich

Pierwszym komendantem gminy z ramienia „Straży Chłopskiej” („Chłostry”) - formacji zorganizowanej przez dowództwo BCh został Jan Nogas, później funkcję tę pełnił Antoni Bajan¹⁰⁵; pod koniec 1942 roku w obrębie gminy Krasnobród do BCh należało 12 osób. Działacze Batalionów Chłopskich wydawali pisma konspiracyjne, które były kolportowane na terenie Zamojszczyzny: od 1 marca – 10 czerwca 1944 roku ukazywał się dwutygodnik „Z ziemi wysiedlonych”; redagowany był w schronie zlokalizowanym w lasach zaburskich.¹⁰⁶ Innym pismem był „Zew podziemi” - numer poświęcony „sprawom politycznym związanym ze zbliżaniem się frontu wschodniego – ukazało się 50 egzemplarzy formatu A4 drukowanych na powielaczu¹⁰⁷

Do krasnobrodzkiego rejonu AK (powstała w 1940 roku) należały placówki: Krasnobród, Suchowola, Łabunie – pierwszym komendantem rejonu został kpt. Wacław Stasiewicz „Bystry”, „Bartosz” (zginął 25 września 1943 roku wyskakując z drugiego piętra budynku Gestapo w Zamościu)¹⁰⁸, komendantem placówki w Krasnobrodzie został pracownik urzędu gminnego – kpt.

¹⁰¹ J. Niedźwiedź, *Leksykon historyczny miejscowości dawnego województwa zamojskiego*, Zamość 2003, s. 246.

¹⁰² Strona Internetowa: *Historia miejscowości. Informacje o mieście - Krasnobród - Wirtualny Sztetl*, wgląd lipiec 2017 rok.

¹⁰³ Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie, Reprint 60A/204 *Visitatio Generlis Ecclesiae Parochialis Krasnobrodziensis*, Anno Domino 1817, s. 159.

¹⁰⁴ G. Żurawicka, *Wszyscy świeci pańscy. Św. Franciszek z Asyżu*, Zamojski Kwartalnik Kulturalny, 2004 Nr 3 - 4 (80 - 81), s. 22.

¹⁰⁵ J. Grygiel, *Związek walki Zbrojnej Armia Krajowa w Obwodzie Zamojskim 1939 – 1944*. Warszawa 1985 s. 315

¹⁰⁶ Jako ciekawostkę pragnę dodać, że w samym Zaburzu miejscowi działacze BCh wydawali również własne pismo – w połowie grudnia 1941 roku na terenie gminy Radecznicza ukazał się pierwszy numer prasy konspiracyjnej działającego w obrębie gminy oddziału BCh – „Ku Zwycięstwu” – jego kolportażem zajmował się Jan Krukowski z Zaburza. Innym pismem ukazującym się od stycznia 1942 roku był „Głos Prawdy” – odbijany na matrycy przez nauczyciela ze Szperówki k/Szczebrzeszyna – Chadama; jego dystrybucją również zajmował się Jan Krukowski z Zaburza; wspomnienia J. Krukowskie publikowane są na stronie: www.republika.pl/horajec w panelu „okupacja”

¹⁰⁷ tamże

¹⁰⁸ W. Wójcikowski. L. Paczyński. *Roztocze*. Przewodnik Warszawa 1986, s.66

Stanisław Kobiałko; gdy został aresztowany w maju 1943 roku jego obowiązki przyjął nauczyciel z Majdanu Wielkiego – Józef Downar¹⁰⁹. Punktem kontaktowym krasnobrodzkich partyzantów był sklep spożywczy w Krasnobrodzie, gdzie pracował Czesław Sak „Sokół”¹¹⁰; jednym z z żołnierzy AK działającym w rejonie Krasnobrodu był absolwent Seminarium Nauczycielskiego w Szczebrzeszynie – Stanisław Michoński „Lis”¹¹¹

Skład osobowy krasnobrodzkiej placówki stanowili m. in: Władysława Zarębowa, Stanisław Gielmuda – pełnił obowiązki wójta po zastrzelonym przez Niemców Kotowskim, Jan Łubiarz, Antoni Rycak (z zawodu piekarz). Pomocy rannym udzielali: dr Konstanty Łastowiecki i dyplomowana położna Zofia Służewska „Błyskawica”, „Zezula”; Zofia prowadziła ponadto kurs sanitarny wg. Podręcznika „Zabiegi pielęgniarские”, który dostarczył jej dr Julian Tyszkowski. Szefem wywiadu rejonu Krasnobród był Czesław Harczuk „Janusz”¹¹²

Żydowska społeczność Krasnobrodu

W Krasnobrodzie istniała gmina żydowska (kahał) – podczas powstania Chmielnickiego w 1648 roku jej członkowie wraz z miejscową ludnością wiele ucierpieli od Kozaków. 1 listopada 1669 roku na mocy decyzji Michała Korybuta Wiśniowieckiego gmina żydowska krasnobrodzka wraz z gminami w: Szczebrzeszynie, Tarnogrodzie, Turobinie, Zamościu, Frampolu i innymi włączona została do Okręgu Ordynacji Zamojskiej; decyzja ta dawała Żydom zamojskim "prawo uczestniczenia (jako Okręg Ordynacji) w sesjach Sejmu Żydów Korony"¹¹³

Spółeczność żydowska znana ze swej szeroko rozumianej przedsiębiorczości zaznaczyła swoją obecność w dziejach miasta (zwłaszcza w okresie międzywojennym) zarówno poprzez działalność gospodarczą - *Żydzi w Krasnobrodzie mieli dominującą pozycję w handlu i rzemiośle. Oni prowadzili większość sklepów, które stały nie tylko wokół ratusza. Zajmujący się handlem należeli do żydowskiej inteligencji. Mieli oni kontakty z przemysłowcami w dużych miastach, skąd sprowadzali różne towary. Sklepy handlujące "mydłem i powidłem" były zawsze dobrze zaopatrzone. Np. do bardzo bogatych Żydów w Krasnobrodzie należał pan Lejzor Lam. Mieszkał w Ratuszu, handlował drzewem, u niego przebywali bardzo wpływowi kupcy. Skupował budulce, przecinał w swoim tartaku i miał z tego duże dochody. Bogate sklepy mieli Musiele i Rajska, gdzie dziś stoi posterunek policji. U Żydów można było kupić na kredyt. Nie bała się udzielać kredytu zwłaszcza Rajska. Ona wiedziała, że ma wtedy stałego klienta i jakoś na tym interesie nieźle wychodziła. Wśród handlarzy byli koniarze, mieli nawet własne stajnie; w tym interesie prym wiódł Moli....*¹¹⁴, jak i oświatową.

W roku 1924 decyzją stowarzyszenia "Biblioteka i czytelnia Salomona Ettingera"¹¹⁵ udostępniono mieszkańcom Krasnobrodu bibliotekę.¹¹⁶ W roku 1929 powstało Żydowskie

¹⁰⁹ J. Grygiel. Związek Walki Zbrojnej... s. 129

¹¹⁰ tamże

¹¹¹ Szczebrzeszyn swoim wychowankom. Biuletyn okolicznościowy dla uczczenia 70 – lecia Zakładów Kształcenia Nauczycieli w Szczebrzeszynie 24 – 25 maj 1991

¹¹² J. Grygiel. Związek walki Zbrojnej... s. 134 - 136

¹¹³ Akty Jewriejskiego Koronnego Siejma ili Waada Czetyrioch Oblastiej, Tykocińska Kolekcja (1621 – 1899) w opracowaniu S. Dubnowa "Jewriejskaja Starina" R.IV, St. Petersburg 1912 s. 170 (podaję za: A. Leszczyński, *Sejm Żydów Korony 1623 – 1764*, Warszawa 1994 s. 148.

¹¹⁴ Mieczysław Kościński. Korzenie. Dziennik Lubelski 1990 nr 107, s.4; tekst oparty na wspomnieniach Zofii Służewskiej, akuszerki w Ośrodku Zdrowia w Krasnobrodzie.

¹¹⁵ urodził się w roku 1800, wcześniej osierocony wychowywał się pod opieką dziadka – rabina z Łęczycy, który służył zarówno z europejskiego wykształcenia jak i religijnego fanatyzmu. Za namową bogatego zamojskiego Żyda – Jakóba Natansona wyjechał razem z jego synem na studia farmaceutyczne do Lwowa. Po powrocie zajął się działalnością społeczną i literacką. Jemu przypisuje się założenie żydowskiej kolonii rolniczej w Żdanowie k/ Zamościa. Salomon Ettinger pisał bajki, jest autorem komedii obyczajowej; jego prace znane były tylko w odpisach rękopiśmiennych – "widocznie warunki materialne uniemożliwiały mu wydawanie swoich dzieł" (za: J. Szacki. Znakomici Żydzi rodem z Zamościa. Teka Zamojska... nr 1 – 2 s. 23)

¹¹⁶ Archiwum Państwowe w Lublinie (APL), Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno – Polityczny; *Starostwo Powiatowe Zamojskie* sygn. 77, k. 7 – 10 v.

Stowarzyszenie Kulturalno – Oświatowe "Jabne" - celem jego działalności było upowszechnianie kultury żydowskiej wśród dorosłych. Stowarzyszenie nie cieszyło się zbyt dużą popularnością wśród żydowskiej społeczności Krasnobrodu i Zamojszczyzny w ogóle – jak podaje Jerzy Doroszewski – każdy z oddziałów funkcjonujących na terenie Zamojszczyzny i Lubelszczyzny nie przekroczył liczby 30 członków¹¹⁷; oprócz wspomnianych stowarzyszeń w okresie międzywojennym w Krasnobrodzie istniały jeszcze: Stowarzyszenie Robotnicze Wychowania Fizycznego "Jutrznia" (staraniem tego towarzystwa funkcjonowała w Krasnobrodzie biblioteka, księgozbiór której stanowiły w przeważającej części dzieła pisarzy żydowskich). Korzystanie ze zbiorów bibliotecznych uzależnione było od stosownych opłat. Jak podaje Jerzy Plis - wpisowe w latach trzydziestych w większości wynosiło 20 groszy, niektóre placówki wydawały abonamenty. Zebrane tą drogą środki przeznaczano przede wszystkim na zakup nowych publikacji.¹¹⁸

Swoją obecność w Krasnobrodzie zaznaczyło także Żydowskie Stowarzyszenie Kulturalno – Oświatowe "Tarbut" - celem jego działalności było: prowadzenie ochronek dla dzieci, szkół elementarnych i zawodowych, organizowanie kursów wieczorowych, uniwersytetów ludowych, szeroko pojęta praca oświatowa wśród dorosłych.¹¹⁹

W roku 1925 krasnobrodzki oddział organizacji Żydów Ortodoksów w Polsce uzyskał od Rady Szkolnej Powiatowej w Zamościu koncesję na prowadzenie prywatnej szkoły z językiem wykładowym polskim. Placówka otrzymała nazwę "Szlomej Emunej Isroel" ("Szkoła Pokoju Wiernych Izraelitów") - nauczanie odbywało się na bazie programu siedmioklasowej szkoły powszechnej ze szczególnym uwzględnieniem "nauki religii żydowskiej". Szkoła rozpoczęła działalność 15 marca 1926 roku – z chwilą otwarcia naukę pobierało 46 osób; oprócz szkoły funkcjonował tradycyjny cheder, prowadzono też kursy jęz. hebrajskiego.¹²⁰

W czerwcu i lipcu 1943 roku Niemcy wymordowali znaczną część mieszkańców, wcześniej ten sam los spotkał ludność żydowską - *ciężkie czasy nastąpiły dla Żydów krasnobrodzkich w lecie 1940 roku, gdy Niemcy zaczęli ich wywozić do robót publicznych, głównie przy budowie dróg. Potem w 1942 roku wylapywali mężczyzn i masowo wywozili samochodami do Zamościa. Podobny los spotkał następnie kobiety i dzieci.*¹²¹

Po Żydach krasnobrodzkich pozostał jedynie zachowany w szczątkowej formie kirkut.¹²² Do czasów współczesnych zachowały się szczątki dwóch macew – odnalezionych i przeniesionych tu w 1994 r. przez anonimową osobę. Nieogrodzony teren cmentarza porośnięty jest lasem.

¹¹⁷ J. Doroszewski. Praca oświatowa i kulturalna na Lubelszczyźnie w latach II Rzeczypospolitej. Lublin 1995 s. 123

¹¹⁸ J. Pils, *Biblioteki oświatowe w Lubelskiem (1918 – 1939)*, Lublin 1993 s. 65 - 65.

¹¹⁹ Archiwum Państwowe w Lublinie. Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydział Społeczno – Polityczny .1118 (Statut Żydowskiego Stowarzyszenia Kulturalni – Oświatowego)

¹²⁰ Archiwum Państwowe w Zamościu, Inspektorat Szkolny Zamojski, sygn. 404, 405, 406.

¹²¹ Mieczysław Kościński, *Korzenie*, "Dziennik Lubelski" 1990 nr 107, s.4; tekst oparty na wspomnieniach Zofii Służewskiej, akuszerki w Ośrodku Zdrowia w Krasnobrodzie.

¹²² Założony na początku XIX w., na wzgórzu, na południe od Krasnobrodu, przy drodze w kierunku Wólki Husińskiej. Był czynnie użytkowany do czasów okupacji, kiedy to został zdewastowany przez Niemców. Podobnie jak w wielu innych miejscowościach, macewy z kirkutu zostały użyte do utwardzania dróg oraz do celów budowlanych, wg. *Nowy cmentarz żydowski (ul. Kościuszki) - Cmentarze - Zabytki -Krasnobród - Wirtualny Sztetl*. Wgląd, lipiec 2017 rok.

